

Andrzej Wójcik

Próba definicji pojęć *Prawda - prawdziwy - prawdziwie (zaprawdę)* w oparciu o Biblię Hebrajską

W pracy tej przeanalizujemy znaczenie terminów występujących w Biblii Hebrajskiej¹ (dalej BH), tłumaczonych w języku polskim na *prawda, prawdziwy, prawdziwie (zaprawdę)*, po to, by w oparciu o tak ustalone znaczenia, dokonać próby definicji tych pojęć. Posłużymy się trzema wybranymi tłumaczeniami, mianowicie - *Biblią Tysiąclecia*² (BT), *Biblią Poznańską*³ (BP), *Biblią Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego*⁴ (Bb).

Aby zagwarantować, że nie wykraczamy poza rozumienie biblijne owych terminów, skoncentrujemy się na ich użyciach i znaczeniach zaczerpniętych wyłącznie z BH, autor bowiem jest świadomy, że: 1) chociaż znaczenia słów występujących w literaturze pozabiblijnej kształtowały ich znaczenia biblijne (i odwrotnie), to jednak te pierwsze mogą się różnić od znaczeń biblijnych

¹ Ograniczamy się do ksiąg napisanych i przekazanych w j. hebrajskim, pozostawiając księgi deuterokanoniczne do późniejszego opracowania.

² [BT] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. Opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tyńieckich, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1991, wyd. III poprawione.

³ [BP] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*. Opracował zespół pod redakcją Ks. Michała Petera (ST), Ks. Mariana Wolniewicza (NT), Księgarnia Św. Wojciecha Poznań 1991, wyd. III.

⁴ [Bb] *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Towarzystwo Biblijne w Polsce, Warszawa 1994.

a tym samym mogą je zniekształcać. 2) Znaczenia słów w literaturze pozabiblijnej (jak i biblijnej) mogą się brać także z arbitralnej i spontanicznej konwencji terminologicznej przyjętej przez ich użytkowników (np. w poezji), więc ich dopuszczenie spowodowałoby zniekształcenie znaczenia biblijnego. 3) Autorzy biblijni mogli korzystać ze wszystkich, funkcjonujących w ich czasach, znaczeń używanych przez siebie wyrazów, mogli im nadawać znaczenia nowe, mogli dodać stosowne wyjaśnienia, uzupełnienia i komentarze, mogli wreszcie tworzyć neologizmy. To, że dokonali takich wyborów a nie innych, jest znaczące i jest punktem wyjścia naszych analiz. 4) Biblijne czy pozabiblijne znaczenia analizowanych słów zmieniały się w czasie, to pierwsze jesteśmy w stanie opisać na podstawie BH, tymczasem drugie wymagałoby gruntownego studium literatury (kultury) hebrajskiej i pozahebrajskiej, w czym autor tej pracy nie jest kompetentny. 5) Głównym celem niniejszej pracy jest wyjaśnienie pojęcia *prawdy* w BH a nie w literaturze pozabiblijnej; tzn. inne znaczenia tych słów mogą być jedynie uzupełnieniem zrozumienia biblijnego, jednakże nie mogą tego znaczenia w BH definiować.

Powyższa argumentacja, jak sądzę, wystarczająco uzasadnia przyjęte w tej pracy nastawienie metodologiczne, zakładające, że znaczenie słów występujących w BH określa wyłącznie ich kontekst użycia w BH. Jeżeli nawet pozostają co do tego wątpliwości, to niezależnie od nich, interesującą zdaje się być odpowiedź na pytanie jak rozumiana jest *prawda* w BH, gdy przyjmiemy owo nastawienie. Przejdźmy więc do udzielenia odpowiedzi na tak postawione pytanie.

W *Biblii Hebrajskiej* występuje 38 terminów tłumaczonych w języku polskim na *prawda*, *prawdziwy*, *prawdziwie*. Jeżeli pogrupujemy rzeczowniki różniące się tylko rodzajem, będzie ich 33. Terminy te można podzielić na dwie grupy: 1) słowa wywodzące się od hebrajskiego rdzenia 'mn i 2) wszystkie pozostałe. W grupie pierwszej, reprezentowanej przez czasownik 'mn, liczącej 17 słów, najważniejszymi są rzeczowniki 'emet i 'emunah. W grupie drugiej, składającej się z 21 słów, najbardziej znaczącymi są słowa

wywodzące się od czasowników *kun 1* (trwać, być pewnym, prawdziwym), *ysr* (być uczciwym, szczerym), *sdq* (być właściwym, słusznym), *ysb* (położyć, stać) oraz rzeczowniki *nakoach* (prawość, uczciwość) i *qost* (prawość, dokładność). W obydwu grupach obok słów hebrajskich występują także aramejskie, co każdorazowo będzie odnotowane.

I. Terminy wywodzące się z rdzenia 'mn

Zanim dokonamy przeglądu sposobów tłumaczeń rzeczowników 'emet i 'emunah przeanalizujemy znaczenie czasownika 'mn, z którego one się wywodzą. Wszystkie transliteracje terminów hebrajskich i aramejskich w tej pracy podane są za GK⁵, którą uznajemy za konkordancję wiodącą. Liczba w drugim nawiasie podaje ilość wystąpień danego słowa w BH (za GK), w przypisach podano pisownię oryginalną wraz z kodami:

(1) 'mn 1 (97)

Czasownik 'mn 1 oznacza: 1) być stabilnym, trwać niewzruszenie, być trwałym – (przymierze) nie wzruszy się, (trwać będzie) niewzruszone (Ps 89, 29 Bb, BP⁶); niewzruszone, trwałe, niezawodne (nakazy) Ps 111, 7; (dom) trwały (1 Sm 2, 35); 2) stać (spokojnie) – (na głos trąby nie) ustoi spokojnie (Hi 39, 24 Bb; BP nie czeka); 3) być stałym – (w przymierzu z Nim nie) byli stali (Ps 78, 37 BT); 4) trwać ciągle, wiecznie – trwać (na wieki) 2 Sm 7, 16; (plagi) nieustępliwe, długotrwałe, nie kończące się (Pwt 28,59); (niech) trwa (na wieki słowo) 1 Krn 17, 23 BT; (wody) niewysychające, których nie zabraknie (Iz 33,16 w opozycji do wód, które nie są trwałe, pewne, innymi słowy są zwodnicze Jer 15, 18); 5) być utwierdzonym – (słowo) będzie utwierdzone (na wieki) 1 Krn 17,

⁵ [GK] *The NIV Exhaustive Concordance*. Edward W. Goodrick, John R. Kohlenberger III. Grand Rapids, Michigan. Zondervan Publishing House. 1990.

⁶ Autorowi znane są inne wystąpienia omawianych terminów, dla oszczędności miejsca ograniczamy się do podania zazwyczaj tylko jednego tekstu.

23 BP; 6) ostać się, przetrwać – zaufajcie; zawierzcie (Panu, Bogu waszemu a) ostaniecie się (2 Krn 20, 20 BT, Bb); (jeżeli nie) uwierzycie (nie) ostoicie, ostaniecie (się) Iz 7, 9 BT, Bb (dwukrotnie użyty *'mn* 1 oznacza zarówno uwierzyć, jak i ostać się); 7) być bezpiecznym – (zaufajcie Jahwe, Bogu waszemu a) będziecie bezpieczni (2 Krn 20, 20 BP); 8) być pewnym, trwałym, nieodwołalnym – (miejsce) pewne, trwałe (Iz 22, 23. 25, nadające się do wbicia kołka lub gwoźdźcia, który utrzyma ciężar); (zapowiedź) pewna, nieodmienna, nieodwołalna (Oz 5, 9); 9) być niezawodnym, niezłomnym, zapewnionym – (świadectwo Pana) jest niezawodne, wierne, niezmiennie (Ps 19, 8); niezawodne, niezłomne, zapewnione (dowody łaski dla Dawida) Iz 55, 3; 10) być wiernym, godnym zaufania, wiarygodnym – (będący) wierny (1 Sm 22,14); [te będące] wierne (Prz 27, 6); (duch) nie dochowujący wierności, nie będący wierny (Ps 78, 8 BT, Bb); (posłaniec) godny zaufania (Prz 25, 13 Bb; Iz 8, 2 BT); (świadek) wiarygodny (Iz 8, 2 BP, Bb); (świadectwa) wiarogodne, godne wiary (Ps 93, 5); wierny, mąż zaufania (Lb 12, 7); (Bóg) wierny (Pwt 7, 9; Iz 49, 7); 11) (być) uczciwym, rzetelnym – (oni bowiem uchodzili za) uczciwych, rzetelnych (Ne 13, 13); 12) być prawdomównym – (świadek) prawdomówny (Jer 42, 5 BT); 13) stać się rzeczywiście – (Samuel) stał się rzeczywiście (prorokiem Pańskim) 1 Sm 3, 20 BT (BP ma tutaj jest wiernym prorokiem Pańskim, natomiast Bb zostało powierzone być prorokiem); 14) wypełnić, zrealizować, potwierdzić – (niech) potwierdzą, sprawdzą, spełnią się (słowa) Rdz 42, 20, 1 Krl 8, 26; (niech się) wypełni, sprawdzi, spełni (Twoje słowo) 2 Krn 1, 9; (niech się) sprawdzi, dopełni, potwierdź (słowo) 2 Krn 6, 17; 15) wierzyć, uwierzyć, zawierzyć, ufać, nabrać zaufania – (Abraham) uwierzył (Rdz 15, 6); (Akisz zaś) nabrał zaufania, wierzył, ufał (Dawidowi) 1 Sm 27, 12; wierzę, że, wierzę niewzruszenie, że (będę oglądał) Ps 27, 13; (nie) uwierzycie (Iz 7,9); uwierzyłem, zawierzyłem (Twoim przykazaniom) Ps 119, 66 BT, BP; zaufajcie, zawierzcie (Panu) 2 Krn 20, 20; (sługom swoim nie) ufa (Hi 4, 18); 16) mieć pewność, być pewnym – (nie) być pewnym (swego życia) Pwt 28, 66; (nie) mam pewności, (czy) mam pewność, (nie)

uwierzyłbym, (że słucha) Hi 9, 16; 17) oczekiwać – (mie) oczekuje, (by zdołał ująć przed ciemnościami) Hi 15, 22 BP; BT, Bb ma tutaj nie wierzy; 18) być rozważnym – (człowiek) rozważny (Prz 11, 13 BP); 19) być doświadczonym, uzdolnionym – (głos) uzdolnionym, doświadczonym, doświadczonym mówcom (odbierze) Hi 12, 20 BT, BP, Bb (zob. też *'amman* w Pnp 7, 2).

Pewnych trudności nastęrcza Iz 30,21 – (obrócić się, iść, zbożyć, zwrócić się) w prawo. SEC⁷ klasyfikuje występujący tu termin hebrajski jako *'aman* z kodem 541 pochodzący od *yamiyn* (GK 3545⁸, SEC 3225) znaczący prawa (strona, ręka, itp.), pochodzący z kolei od *yaman* (GK 3554, SEC 3231) być praworęcznym, zwrócić się w prawo (SEC:14 i 50). GK natomiast klasyfikuje to słowo bezpośrednio jako *yaman* (GK 3554). Tłumacze BP wskazują na niepewność tekstu masoreckiego w tym miejscu.

Inne znaczenie prezentuje również (2) *'mn* 2 (9):

1) opiekować się, wychowywać (dziecko) – wychowywać (Rt 4,16 BT); wychowywani, chowani (Lm 4, 5 BP, Bb). Stąd mamy tłumaczenia: piastun(ka), mamka (Lb 11, 12; 2 Sm 4, 4); opiekun, wychowawca (dziecka) 2 Krl 10, 1. 5; Est 2, 7; żywiciel (Iz 49, 23 BT) – na określenie tych, którzy się opiekują; 2) nieść – (na rękach, barkach) niesione (twe córki) Iz 60, 4.

Znaczenia te wydają się być nie związane bezpośrednio z prawdą, niemniej jednak poddamy je dalszym analizom z kilku powodów: po pierwsze, ze względu na występujące tam idee niesienia, podtrzymywania i bycia wiernym (w procesie wychowywania), które są obecne wśród znaczeń *'mn* 1; po drugie, wystąpienia dalej *'omnah* 2 (pkt. 14) powiązanego z rdzeniem *'mn* 2; po trzecie, zachowujemy kompletność rozważań nad sensem *'mn*.

⁷ [SEC] *Strong's Exhaustive Concordance*, James H. Strong. Grand Rapids, Baker Book House, Michigan 1985.

⁸ Liczba 3545 jest kodem wyrazu hebrajskiego w GK, 3225 kodem w SEC, ogólnie wszystkie kody terminów hebrajskich, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą z GK.

Od czasownika *'mn* 1 pochodzi także (3) *'mn* (3) – aramejski odpowiednik *'mn* hebrajskiego, tłumaczony na: (wyjaśnienie jego) pewne (Dn 2, 45 dotyczy snu); (był on) wierny, godny zaufania (Dn 6, 5(4), chodzi o Daniela); (bo) zaufał, wierzył, ufność położył (w swoim Bogu) Dn 6, 23.

To, co wspólne wymienionym wyżej odcieniom znaczeniowym czasownika *'mn* jest określane jako: być „stałym”, co zawiera w sobie zarówno trwałość rzeczy jak i stabilność i wiarygodność osób. W rezultacie, można budować bądź polegać na danej rzeczy lub osobie, która dała dowody swej stałości. Jepsen⁹.

Słowo *'aman* [...] oznacza przede wszystkim być mocnym, pewnym, godnym zaufania; prawda jest więc właściwością czegoś, co jest trwałe, wypróbowane, to coś na czym można się oprzeć. Potterie¹⁰.

Od *'mn* pochodzi *'emet* – słowo najczęściej tłumaczone na prawdę:

(4) *'emet* (127)

Rzeczownik oznaczający: 1) prawda (np. Rdz 42, 16; 2 Sm 7, 28; Prz 22, 21; Za 8, 16); 2) wierność (Rdz 24,27 BT, Bb; Wj 34,6; 2 Krn 32, 1; Ps 71, 22; Iz 38, 18); 3) bezpieczeństwo (2 Krl 20, 19 BP, Bb; Iz 39, 8; Jer 33, 6); 4) pewność (2 Krl 20, 19 BT); 5) stałość (Prz 20, 28 BT); 6) szczerość (Rdz 32, 10 BT); 7) rękojmia, poręka, znak – zapewnienie (Joz 2, 12 BT, Bb, BP). Czasami *'emet* jest tłumaczone na: 8) dobroć (Rdz 32, 10 BP; 2 Sm 2, 6 BP); 9) łaskawość, życzliwość, miłosierdzie (Iz 38, 19 BP, dotyczy to przywiązania ojca do dziecka, gdzie zdaniem komentatora, *'emet* oznacza *chesed*, co zapewne odpowiada *'aman* 2 w znaczeniu opieka, wychowywanie); 10) wiara (Ps 45, 5 BT, gdzie BP ma prawda); 11) prawo (Ps 45, 5 Bb); 12) godność (Sdz 9, 16. 19 Bb).

Po przeanalizowaniu znaczenia *'emet* w funkcji przymiotnika i przysłówka zobaczymy, że może on także oznaczać: 13) słuszność, sprawiedliwość, rzetelność, bezstronność a nawet troskli-

⁹ Patrz [w:] Botterweck 1979:298, t. I.

¹⁰ Patrz [w:] Leon-Dufour 1985: 763.

wość (dotyczy sądów); 14) uczciwość (Ez 18, 9 BP, dotyczy postępowania); 15) szlachetność (dotyczy szczepu winnego); 16) prawość (Ne 7, 2). *'emet* tłumaczone jest także na prawdomówność (Prz 14, 25 wiążącą się z prawdą pkt.1 powyżej); niezawodność (Dn 10, 1 bliska pewności pkt. 4); trwałość, niezłomność, niezachwianie (Ps 42, 3 BT; 132, 11 odpowiadające stałości pkt. 5).

'emet jako przymiotnik oznacza: od. 1) (Bóg) prawdziwy (2Krn 15,3); (świadek) prawdomówny (Prz 14, 25); od. 2 i 16) (mąż) zaufany, nieprzekupny (Wj 18, 21); (mąż) godny zaufania, prawy, wierny (Ne 7, 2); (odpowiedź) właściwa, wierna (Prz 22, 21 Bb, BP); od. 4) (nagroda) pewna (Prz 11, 18); (słowo) niezawodne (Dn 10, 1 BT); od. 5) (obietnica) trwała, niezłomna (Ps 132, 11); (pokój) prawdziwy, trwały (Jer 14,13); (prawo) niezachwiane, prawdziwe (Iz 42, 3 BT, BP); od. 6) (wargi) prawdomówne, szczere (Prz 12, 19); od. 13) (prawa) słuszne, prawdziwe, niezawodne (Ne 9, 13); (wyrok) słuszny (Ez 18, 8 BP); (sądy) sprawiedliwe (Za 7, 9); rzetelne (sądy) Za 8, 16 BP; od. 15) (szczep) szlachetny (Jer 2, 21 BP, gdzie BT i Bb tłumaczą prawdziwy).

'emet jako przysłówek oznacza: od. 1) zaprawdę, naprawdę (posłał mię) Jer 26, 15; naprawdę, prawdziwie (posłany) Jer 28, 9; od. 2 i 14) (oprzeć się) wiernie, prawdziwie (Iz 10, 20); (postępować) uczciwie, zachowywać wiernie (Ez 18, 9 BP, BT); od. 5) (osadzić) trwale, na stałe (Jer 32, 41); od. 6) (postępować) szczerze, wiernie (1 Krl 3, 6 BT, Bb); (wzywać) szczerze (Boga) Ps 145, 18; od 13) (rozsądzać) słusznie, sprawiedliwie (Ez 18, 8 Bb, BT); (sądzić) bezstronnie, sprawiedliwie, troskliwie (Prz 29, 14); postąpić słusznie (Ne 9, 33 BT).

Köhler (1967:66-67) definiuje *'emet* jako 1) gotowość, spolegliwość (Festigkeit, Zuverlässigkeit); 2) trwałość, trwanie (Beständigkeit, Dauer); 3) wierność (Treue); 4) prawda (Wahrheit); 5a) prawdziwy, szczery (wahr); 5b) być prawdziwym, szczerym (wahr sein); 6) rzeczywisty (wirklich).

Następne słowa, klasyfikowane w GK jako dwa terminy - *emun* 1 i 2 - natomiast w SEC:14 jako jeden, podobnie czyni

Gesenius:47 (my zachowamy numerację za GK, będącą w tej pracy konkordancją wiodącą), to:

(5) *'emun* 1 (2)

Rzeczownik pochodzący od *'mn*, używany tylko w l. mn. *'emunim*, oznaczający wierność – (należę do najspokojniejszych i) najwierniejszych, wiernych (2 Sm 20, 19); lub (Pan zachowuje) wiernych (Ps 31, 24).

(6) *'emun* 2 (6)

Rzeczownik pochodzący od *'mn* (l. mn. *'emunim*) oznaczający: 1) wierność, wiernych – (dochowujący) wierności (Iz 26, 2); (zabrakło) wiernych, (zanikła) wierność (Ps 12, 2); (posłaniec) wierny (Prz 13, 17); 2) pewność, niezawodność – (mąż) pewny, niezawodny, wypróbowany (Prz 20, 6); 3) prawdomówność – (świadek) prawdomówny (Prz 14, 5).

Podsumowując, *emun* 1–2, to wierność, pewność, niezawodność, wypróbowanie, prawdomówność.

(7) *'emunah* (49)

Rzeczownik będący formą żeńską od *'emun* oznacza: 1) coś umocnionego, stałego – (ręce) umocnione, stale (wzniesione, podniesione) Wj 17, 12; 2) stałość, ciągłość – obowiązki stałe (1 Krn 9, 22 BT); służba stała, być stale (1 Krn 9, 26 BT, BP, Bb); wypiek stały (1 Krn 9, 31 BT); 3) wierność, wiara – wierność (1 Sm 26, 23; Ps 89, 2–50; Lm 3, 23); wiara (Ha 2, 4 Bb, gdzie BT, BP tłumaczą wierność); 4) prawda – np. 2 Krn 19, 9 BT, Bb; Ps 119, 86 BP, Bb; Prz 12, 17. 22 Bb, BP; Jer 7, 28 Bb; 9, 2); stąd (droga) prawdy (Ps 119, 30 BP, Bb, BT wierności); 5) szczerłość, uczciwość – Iz 59, 4 BT, Bb; 6) trwałość, bezpieczeństwo – trwały pokój, czasy bezpieczne (Iz 33, 6 zob. komentarze do BT, BP).

Jako przymiotnik *'emunah* oznacza 1) wierny, 2) prawy, 3) uczciwy, 4) prawdziwy, 5) prawdomówny – mianowicie: (Bóg) wierny (Pwt 32, 4); (mąż) prawy, spolegliwy, uczciwy (Prz 28, 20 BP, Bb, BT; dosłownie mąż *'emunah*); (plany) prawdziwe (Iz 25, 1); (świadek) prawdomówny Prz 12, 17. 22 BT.

Jako przysłówek: 1) (sądzić w/z) wierności/ą (Ps 96, 13); (pracować z) niezachwianą wiernością, sumiennie, uczciwie (2 Krl 12,

16; 2 Krn 34, 12); 2) (wnosić) uczciwie (świętą daninę) 2 Krn 31, 12 Bb; (prowadzić sprawy sądowe) szczerze, uczciwie (Iz 59, 4 BT, Bb, w prawdzie BP); 3) (oddać się) na stałe, wiernie (2 Krn 31, 18 BT, Bb); (rozdzielać) stałe, uczciwie (2 Krn 31, 15 BT, Bb); 4) (dotknąć, upokorzyć) słusznie, sprawiedliwie (Ps 119, 75); 5) (żyć) bezpiecznie (Ps 37, 3 BP).

'emunah, po *'emet*, jest drugim słowem hebrajskim najczęściej tłumaczonym na prawdę. Köhler (1967:60-61) określa je jako 1. stabilność (Festigkeit); 2. spolegliwość (Zuverlässigkeit), wierność (Treue); 3. prostolinijność (Redlichkeit); 4. stały urzędowy obowiązek (ständige Amtspflicht); 5. jako przysłówek - a) sumiennie (gewissenhaft); b) wiernie (in Treuen). SEC:14 określa *'emunah* w znaczeniu literalnym jako stałość, trwałość; przenośnym bezpieczeństwo, moralnym wierność; stąd wiara (-ny, -nie, -ść), ustanowić (wprowadzić) w urząd, stabilność, pewność, prawdziwie, prawda, zaiste.

(8) *'amen* (30)

Przysłówek pochodzący od *'mn*, oznacza: 1) niech tak będzie, niech się tak stanie, *amen* - Lb 5, 22; Pwt 27, 15-26; Ne 5, 13; 8, 6; 1 Krn 16, 36; Ps 41, 14. Był używany zwykle po błogosławieństwach, przekleństwach, a także po hymnach i modlitwach, oraz na potwierdzenie słów człowieka (w znaczeniu życzeniowym (1 Krl 1, 36, Jer 28, 6); 2) zaprawdę - zaprawdę (Jahwe) Jer 11, 5 BP. W funkcji rzeczownika oznacza 3) prawda, wierność - (Bóg) wierności, prawdy (Iz 65, 16 BP x2; Bb i BT mają tu Bóg wierny).

(9) *'amanah* 1 (2)

Rzeczownik w formie żeńskiej oznacza 1) obowiązującą umowę, regulację - (umowa) zawarta, obowiązująca (Ne 10, 1); oraz 2) ustalenie, ustalenie porządku, dokładne wyznaczenie (Ne 11, 23).

(10) *'omen* (1)

Rzeczownik pochodzący od *'mn* użyty w Iz 25, 1, gdzie Boże plany (zamierzenia) są *'emunah 'omen* tzn. niezmiennie prawdziwe (BT), prawdziwe i wierne (BP), są niezłomną prawdą (Bb). Oznacza więc prawdę i wierność.

(11) *'omnah* 2 (1)

Rzeczownik rodzaju żeńskiego (łac. *participium*) oznaczający opiekę, wychowywanie dziecka (Est 2, 20). Podobne znaczenie ma rodzaj męski - *'omen* (Lb 11, 12; Est 2, 7), klasyfikowany w GK jako *'mn* 2. Mamy tu więc do czynienia z sygnalizowanym wcześniej drugim znaczeniem rdzenia *'mn* (por. pkt. 2).

Poniższe trzy przysłówki pochodzą od rdzenia *'mn*:

(12) *'omnah* 1 (2)

Oznacza: 1) naprawdę, rzeczywiście (jest moją siostrą) Rdz 20, 12; 2) istotnie, zaiste, rzeczywiście (zgrzeszyłem) Joz 7, 20.

(13) *'omnam* (9)

Oznacza: 1) prawdziwie, doprawdy, naprawdę, zaprawdę; 2) rzeczywiście, istotnie; 3) oczywiście; 4) zaiste; 5) jest pewne, że, jest prawdą, że np.: prawdą jest, to prawda, że, prawdziwie (wytracili) 2 Krl 19, 17; Iz 37, 18; doprawdy, istotnie, oczywiście (wiem, że) Hi 9, 2; (jeśli) naprawdę, rzeczywiście (chcecie triumfować) Hi 19, 5; prawda, zaprawdę, doprawdy (jesteście) Hi 12, 2; zaiste (moje słowa nie są kłamstwem) Hi 36,4 Bb; (jest) pewne, że (Bóg nie popełnia bezprawia) Hi 34, 12 Bb.

(14) *'umnam* (5)

Przysłówek od *'mn* (lub ortograficzna odmiana *'omnam*, SEC:14) pojawiający się w kontekstach wyrażających pytanie powiązane z wątpliwością: (czy) naprawdę, rzeczywiście (np. Rdz 18, 13; Lb 22, 37; 1 Krl 8, 27; Ps 58, 2).

Następujące trzy terminy, aczkolwiek nie związane bezpośrednio z prawdą, pochodzą również od rdzenia *'mn* i jako takie, dla zachowania kompletności rozważań, będą ujęte w dalszych analizach:

(15) *'omnah* (1)

Wyraz użyty tylko raz w BH, tłumaczony na słupy, futryny (2Krl 18,16 BP, Bb, BT). Chodzi zapewne o kolumny czy filary w świątyni, lub ościeżnice przy drzwiach, z których zdjęto złoto na daninę królowi asyryjskiemu Sennacherybowi. W odpowiadającym wyrazie hebrajskie *ha'omenot* nie występuje jednakże słup czy futryna, jego znaczenie dosłowne można oddać przez te pod-

trzymujące, podpierające, a tłumaczyć go na słupy lub futryny podtrzymujące. SEC identyfikuje *'omnah* jako imiesłów w stronie czynnej od *'omen* (pkt. 10), SEC:14.

(16) *'amon* 1 (2)

Rzeczownik pochodzący od *'mn* (SEC:14), znaczenie niepewne, tłumaczony jako rzemieślnicy (Jer 52, 15) lub mistrz(yni), umiłowana (Prz 8, 30 o mądrości). Komentator BP II:349 potwierdza pochodzenie od *'mn* i przytacza inne tłumaczenia, jak: składająca razem, spajająca (Septuaginta), umocniona (tł. Symmachusa i Teodocjona), wychowanka, uczennica (tłumaczenie Akwili), wszystko spajająca (Wulgata), u innych żywicielka, pupilka.

(17) *'amman* (1)

Rzeczownik pochodzący od *'mn* (według SEC:14, chociaż Gesenius i Köhler nie potwierdzają tego), jest użyty w znaczeniu mistrz, artysta (Pnp 7, 2).

II. Wnioski (1)

Zależności, które można zaobserwować w pkt. 1-17 oraz płynące z nich wnioski, zaprezentujemy w trzech etapach – II.1 gdy respektujemy części mowy polskich wyrażeń, będących tłumaczeniami terminów BH i nie łączymy ich w grupy wyrażeń synonimicznych; II.2 gdy łączymy odpowiadające sobie polskie synonimy i nie odróżniamy w jakiej części mowy występują; III. 3 gdy grupy wyrażeń synonimicznych łączymy w zbiory wyrażeń bliskoznacznych.

1. Wśród podanych wyżej znaczeń 17-tu terminów występujących w Biblii Hebrajskiej, pochodzących z rdzenia *'mn* i tłumaczonych na język polski jako prawda, prawdziwy, prawdziwie (na/za/prawdę), być prawdą, najczęściej występują:

a) rzeczowniki: prawda 5/15 razy (tzn. 5 wyrazów z 17-tu podanych powyżej oraz 15 z wszystkich 38 terminów analizowanych w tej pracy, tj. łącznie z 17-toma, tłumaczonych jest w BT, BP lub Bb jako prawda; liczbę 15 podano celowo z wyprzedze-

niem, umożliwia ona bowiem dokonywanie porównań z całością pracy), wierność 5/5, wiara 2/2, szczerść 2/5;

b) przymiotniki: wierny 8/9, pewny 4/5, prawdomówny 3/3, prawdziwy 3/6, niezawodny 3/3, godny zaufania 3/3, trwały 3/3;

c) przysłówki: naprawdę 4/9, zaprawdę 3/10, prawdziwie 2/7, zaiste 2/7, słusznie 2/4, uczciwie 2/4, wiernie 2/3, istotnie 2/3, sprawiedliwie 2/2, szczerze 2/2, na stałe 2/2;

d) czasowniki: zaufać 2/2, ufać 2/2, uwierzyć 2/2, być prawdą 1/6, być bezpiecznym 1/2, ostać się 1/2, potwierdzić 1/2, trwać 1/2.

Ustalenia te pozwalają zbudować pierwsze cztery definicje, które określają prawdziwość jako to, co najczęściej jest wspólne wszystkim 17-tu słowom grupy 'mn:

Definicja 1'

Prawda w Biblii Hebrajskiej, określona przez formy pochodzące od rdzenia 'mn, jest tym, co jest wspólne: wierności, wierze i szczerści.

Definicja 2'

Przymiotnik prawdziwy w Biblii Hebrajskiej, określony przez formy pochodzące od rdzenia 'mn, to: wierny, pewny, niezawodny, godny zaufania i trwały.

Definicja 3'

Przysłówek prawdziwie w Biblii Hebrajskiej, określony przez formy pochodzące od rdzenia 'mn, ma znaczenie: zaiste, słusznie, uczciwie, wiernie, istotnie, sprawiedliwie, szczerze, na stałe.

Definicja 4'

Czasownik być prawdą w Biblii Hebrajskiej, określony przez formy pochodzące od rdzenia 'mn, ma znaczenie: zaufać, ufać, uwierzyć, oraz być bezpiecznym, ostać się, potwierdzić, trwać.

2. Mając ustaloną liczbę określającą ile spośród 17-tu hebrajskich terminów grupy 'mn zostało przetłumaczone na poszczególne polskie rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki i czasowniki¹¹, jesteśmy w stanie wyznaczyć sumę wystąpień wyrażen polskich bez dokonywania rozróżnienia pomiędzy poszczególnymi częściami mowy oraz łącząc wyrażenia synonimiczne, np.:

być prawdą $1/6$ + prawda $5/15$ + prawdomówny $3/3$ + prawdziwy $3/6$ + prawdziwie $2/7$ + naprawdę $4/9$ + zaprawdę $3/10$ + doprawdy $1/5$ + zaiste $2/7$ + istotnie $2/3$ + poznać prawdę $0/1 = 26/72$.

Umowa: nazwijmy podaną wyżej grupę wyrazów terminem Prawdziwość. Duża litera niechaj sygnalizuje, że mamy tu do czynienia z pojęciem abstrakcyjnym, w skład którego wchodzi zarówno czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki jak i przysłówki. Odpowiadająca mu liczba 26 przestaje być ilością wyrazów BH tłumaczonych na słowo prawdziwość (ilość ta wynosiła 0^{12}) a jest ona sumą wystąpień wyrażen podanych powyżej, obliczoną zgodnie z zaproponowanym schematem. Dla odróżnienia będziemy ją więc nazywać indeksem. Odtąd tak samo postąpimy i z innymi pojęciami. W przypadku niejasności, czy mamy do czynienia z prawdziwością rozumianą jako pojęcie, czy jako rzeczownik, należy zwrócić uwagę na kontekst, który o tym rozstrzyga.

Z obliczeń wynika, że dziesięć pojęć występujących w grupie 'mn obok Prawdziwości ($26/72$) najczęściej, to: 1) Wierność $15/17$, 2) Ufność $10/10$, 3) Pewność $9/28$, 4) Stałość $9/10$, 5) Niezawodność $6/8$, 6) Trwałość $6/8$, 7) Wiara $6/6$, 8) Uczciwość $5/15$, 9) Szczerłość $5/11$, 10) Potwierdzenie¹³ $5/6$. Dalsze to: 11) Sprawiedliwość $4/12$, 12) Rzeczywistość $4/8$, 13) Bezpieczeństwo $4/5$, 14) Wychowywanie $4/4$, 15) Prawość $3/20$, 16) Słuszność $3/12$, 17)

¹¹ Część tej listy zaprezentowano w paragrafie IV. 3.

¹² Jeśli nie liczyć Est 2,23 Bb, porównaj pt. III. 9.

¹³ Potwierdzenie $5/6$ jest pojęciem, na które składają się tł. 'mn (oraz kun 1): dopełnić $1/1$, spełnić $1/1$, sprawdzić $1/1$, wypełnić $1/1$, potwierdzić $1/2$.

Niewzruszoność 3/4, 18) Łaskawość 3/3, 19) Podparcie 3/3. Indeks wszystkich tych pojęć wynosi co najmniej 3.

Zdefiniujmy teraz Prawdziwość przez owych dziesięć najczęściej występujących pojęć:

Definicja 5'

Prawdziwość, określona przez grupę *'mn*, po abstrahowaniu od części mowy i wyrażen synonimicznych, jest tym, co jest wspólne następującym pojęciom: Wierność, Ufność, Pewność, Stałość, Niezawodność, Trwałość, Wiara, Uczciwość, Szczerłość i Potwierdzenie.

Pojęcia te definiują Prawdziwość w stosunku:

Wierność 15/17 : Ufność 10/10 : Pewność 9/28 : Stałość 9/10 :
Niezawodność 6/8 : Trwałość 6/8 : Wiara 6/6 : Uczciwość 5/15 :
Szczerłość 5/11 : Potwierdzenie 5/6

czyli po uproszczeniu – 3:2:2:2:1:1:1:1:1:1. Jak zobaczymy niżej, są to terminy w BH wzajemnie definiowalne i często używane zamiennie. Wziąwszy pod uwagę fakt, że pojedynczy wyraz hebrajski może pełnić funkcję różnych części mowy oraz, że można go przetłumaczyć na język polski np. jako rzeczownik, przymiotnik, przysłówki lub w formie czasownikowej, definicja ta pełniej oddaje sens Prawdziwości niż cztery definicje poprzednie.

Ustalenia powyższe pozwalają również zdefiniować Prawdziwość używając tylko jednego terminu:

Definicja 6'

Prawdziwość, określona przez grupę *'mn* (po abstrahowaniu od części mowy i wyrażen synonimicznych), to Wierność.

Kluczowym pojęciem w grupie *'mn*, obok Prawdziwości, jest zatem Wierność. Zauważmy dwie rzeczy: po pierwsze, Wierność implikuje pozostałe dziewięć najczęściej pojawiających się pojęć wymienionych wyżej ponieważ – od 2) wierny posłaniec (Prz 25, 13 BT, BP) jest godny zaufania (Bb), zatem wierność pociąga ufność; od 3, 4 i 5) Wierne Świadczenie Pana (Ps 19, 8 Bb) jest niez-

wodne (BT) lub niezmiennie (BP) tzn. pewne lub stałe; wiernie oddać się świętej sprawie (2Krn 31, 18 Bb), to oddać się na stałe (BT); od 6 i 8) dochowanie pełnej wierności Panu Bogu swemu (Pwt 18,13 BT), to trwać zawsze przy Jahwe (BP) czy być bez skazy (Bb) – mamy więc trwałość i uczciwość; od 7) Sprawiedliwy żyć będzie dzięki swej wierności (Ha 2, 4 BT, BP), to znaczy z wiary (Bb); od 8) wiernie zachowywanie przykazań (Ez 18, 9 BT), to postępowanie uczciwe (BP); od 9) Dawid postępował przed Bogiem wiernie (1 Krl 3, 6 Bb), tzn. szczerze (BT) lub kierował się prawdą (BP); od 10) Bóg potwierdza swoje obietnice (1 Krl 8, 26. 59 Bb) ponieważ, jak wskazuje kontekst, jest On Bogiem wiernym; i co więcej 15) wierny Chananiasz (Ne 7, 2 BP), to mąż prawy (Bb), a prawość jest kluczowym słowem w rozdziale trzecim. Ponadto wierność wielokrotnie używana jest zamiennie z prawdziwością, co widocznie jest najlepiej na przykładzie słów *'emet* i *'emunah* (lub też 1Krl 3,6 powyżej).

Po drugie, termin Wierność jest semantycznie bardzo pojemny, najczęściej bowiem pojawia się w kontekstach przedstawionych wyżej a ponadto może oznaczać – sumiennosc (2 Krn 34, 12), właściwość (Prz 22, 21), rzeczywistość (1 Sm 3, 20) czy sprawiedliwość.

3. Na pytanie, jak zmieni się definicja Prawdziwości w grupie *'mn*, gdy połączymy analizowane grupy wyrazów synonimicznych w zbiory wyrażen bliskoznacznych odpowiemy w rozdziale IV.

III. Pozostałe terminy tłumaczone na *prawda* – *prawdziwy* – *prawdziwie*

W części tej określimy znaczenie następných 21 terminów Biblii Hebrajskiej, tłumaczonych na *prawda*, *prawdziwy*, *za/na/* *prawdę*, są nimi:

(18) *kun 1* (219)

Czasownik *kun 1* jest tłumaczony na 1) przygotować (Est 6, 4); 2) założyć, umocnić (Wj 15, 17 BT, BP); utwierdzić (1Sm 13,13 Bb, BP); ustanowić (królem) 2 Sm 5, 12 Bb; mocno ugruntować, osadzić (Iz 54, 14 Bb, BT); 3) trwać (Ps 78, 37 BT, BP; Prz 12, 19); ostać się (1 Sm 20, 31 BT, Bb); 4) stać pewnie, mocno, nieporuszenie, niewzruszenie (Mi 4, 1); być mocnym, gotowym, umocnionym (Ps 57, 8); być niezawodnym, nakierowanym, ustalonym (Ps 119, 5); 5) być stałym (Ps 112,7 BP); 6) być niezwyciężonym, nieugiętym (Ps 51,12 BT, BP); 7) być postanowionym, zamyślonym (Rdz 41,23); 8) być prawdziwym: (nie mówiliście o mnie tak) prawdziwie; (bo nie mówiliście o Mnie prawdy (Hi 42, 7. 8)); 9) okazać się prawdą, rzeczą pewną, rzeczą dowiedzioną (Pwt 13, 15 BT, Bb; Pwt 17, 4 Bb); upewnić, wiadomość pewna, coś pewnego (1Sm 23,23); 10) potwierdzić (2 Sm 5, 12 BT); 11) pokrzepić, zatroszczyć się (Ps 68, 11 BT, BP); umacniać, wspierać (Ps 89, 22); 12) być bezpiecznym (1 Sm 20, 31 BP); 13) kierować, ustalać (swoje kroki) Jer 10, 23; wyznaczyć (miejsce) Wj 23, 20 BT, BP; 14) być prawym (Ps 51, 12 Bb); 15) być szczerym (Ps 78, 37 Bb); szczerłość (Ps 5, 10); 16) przeniknąć (Hi 28, 27 BP, w tłumaczeniu BT zbadać dokładnie, Bb ustalić).

(19) *ken 1* (20)

Przysłówek pochodzący od *kun 1*, oznacza 1) co przystoi, dobrze, poprawnie, słusznie, słuszność, właściwie – Sdz 12, 6 BP; 2 Krl 7, 9; 17, 9 BP; Jer 8, 6 BT, BP; Lb 27, 7; 2) prawda – prawdą jest, że (ci mężowie) Joz 2, 4 BP; (mówić nie) prawdę (Jer 8, 6 Bb; 3) rzeczywiście – Joz 2, 4 BT, Bb; 4) tak będzie, tak jest – Joz 2, 21; Ezd 10, 12 Bb, BP; 5) (ludzie) uczciwi – hebrajski *kenim* – Rdz 42, 11. 19. 31. 33–34.

(20) *ken 2* (752)

Pochodzi również od *kun 1* i oznacza 1) jak, tak, tak jak, tak jest, tego co, jednak, jednakże, gdy, wtedy, oczywiście, dobrze, dlatego, itp. – Wj 39, 43; Lb 12, 7; Joz 21, 42; 1 Sm 28, 2; 2 Krn 32, 31; Hi 5, 27; 9, 2 BP, Bb; 2) prawda – (ja wiem, że) to prawda (Hi 9,

2 BT), Bb i BP mają tu (doprawdy, wiem, że; oczywiście wiem ja, że) tak jest.

(21) *'aken 1* (18)

Przysłówek pochodzący od *kun 1* oznacza: 1) zaprawdę, prawdziwie (Jahwe jest na tym miejscu) Rdz 28, 16; podobnie w Iz 40, 7; 45, 15; Jer 4, 10; 2) z całą pewnością, zapewne (sprawa się ujawniła) Wj 2, 14; naprawdę, zaiste, na pewno (znikła u mnie gorycz śmierci) 1 Sm 15, 23; 3) (Jesteśmy mądrzy i znamy zakon Pana?) Zaiste, Istotnie, Prawda (Jer 8, 8); 4) rzeczywiście, zaiste, zaprawdę (zwodnicze są wyżyny) Jer 3, 23. *'aken 1* pełni także funkcję 5) spójnika: ale, lecz, jednak, a przecież, itp.: Hi 32, 8, Iz 53, 4, Ps 31, 23.

(22) *'ak* (161)

Przysłówek spokrewniony z *'aken 1* oznacza: 1) prawdziwie (tyś jest kością moją) Rdz 29, 14 BP; zaprawdę (sprawiedliwy ma nagrodę); zaiste (jest Bóg, który sędzi na ziemi) Ps 58,12 Bb, podobnie BP. Doprawdy, zaprawdę (Bóg nie wysłuchuje pustych słów) Hi 35,13 Bb, BP; 2) zaiste - wyżej oraz Rdz 29, 14 Bb; Ps 39, 7 BP; 73, 1 Bb; Lm 2, 16 Bb; 3) z pewnością (rozsarpał mi go dziki zwierz) Rdz 44, 28 Bb; (to jest) na pewno (twoja żona) Rdz 26,9 BP. *'ak* pełni także rolę 4) spójnika ale, chociaż, czy jednak, lecz, pod warunkiem, tylko, przecież, (raz) jeszcze, itp.: Rdz 9,4; 18,32; Wj 12,16; Kpł 11,4; 1Sm 21,4; Jer 10,19; itd.

(23) *yoser* (14)

Rzeczownik *yoser* znaczy prawość (Ps 25,21); uczciwość (1Krl 9,4 BT); obowiązek, powinność (Hi 33,23) a także szczerłość, rzetelność, należytość, wierność. Stąd prawość, szczerłość (serca) Pwt 9,5; 1Krn 29,17; proste (ścieżki) Prz 2,13; (postępować) uczciwie, w sposób prawy (Prz 14,2 BP, Bb); rzetelnie, należycie, wiernie (spisać słowa prawdy) Koh 12,10. W Hi 6,25 został przetłumaczony na prawdę - (BP) jakąż moc mają słowa prawdziwe; (Bb) o jakże przykre są słowa prawdy; (BT) ma tu ileż potęgi jest w słowach szczerych.

(24) *yasar 1* (117)

Przymiotnik oznaczający najczęściej prawy (Pwt 6,18); słuszny (Joz 9, 25 BT,Bb; 2Krn 14,2; Ps 19,9); sprawiedliwy (1Sm 12,23 BP;

1Krl 11,38 BT,BP); szczery (2Krl 10,15); uczciwy (Prz 16,13 BT); rzetelny (Prz 16,13 BP); a także: szczęśliwa, właściwa, prosta (droga) Ezd 8,21; Ps 107,7 BP; Oz 14,10. W Ps 33,4 BP oznacza prawdziwy - (Słowo Jahwe bowiem jest) prawdziwe - BT i Bb mają tu prawe.

Powyższe dwa słowa pochodzą od czasownika *ysr* (27, GK 3837, SEC 3474) znaczącym być uczciwym, szczerym lub równym (SEC:53). Od *ysr* pochodzi także 1) *miysor* (23, GK 4793, prawość) skonstrastowana w Ml 2,6 z *awon* (234, GK 6411, wina, grzech); oraz 2) *meysariym* (19, GK 4797, co słuszne, co godziwe, rzeczy prawe) skonstrastowane w Iz 45,19 z *tohu* (20, GK 9332) znaczącym tam daremnie, bezskutecznie, na próżno.

(25) *nakoach* (4)

Rzeczownik *nakoach* jest tłumaczony na: uczciwość, godziwość, szlachetność (Iz 57,2); stąd (słowa) jasne, proste (Prz 8,9 BT, Bb); (sprawa) słuszna, sprawiedliwa (2Sm 15,3 BT,BP); (odpowiedź) słuszna, właściwa, rzetelna (Prz 24,26).

(26) *nekoach* (4)

Forma żeńska od *nakoach*, tłumaczona na: prawość, uczciwość, szczerłość (Iz 59,14); prawda, naga prawda, rzecz właściwa (Iz 30,10). Stąd (ziemia) prawych, praworządna, prawości (Iz 26,10); czy (postępować) uczciwie, zgodnie z Prawem (Am 3,10 BT,BP).

(27) *sedeq* (118)

Rzeczownik tłumaczony na 1) sprawiedliwość, uczciwość (Hi 28,14; So 2, 3); 2) prawo, słuszność (Hi 35,2 BT, Bb); 3) niewinność, prawość (Hi 6, 29 BT, Bb); 4) prawda, to, co słuszne (Iz 45,19 Bb, BT). Stąd: (wagi) rzetelne, sprawiedliwe, dokładne (Kpł 19,36) lub (ofiary) prawe, właściwe, sprawiedliwe, należne, nakazane (Pwt 33,19; Ps 4,6).

(28) *sedaqah* (159)

Jest formą żeńską od *sedeq*, używaną w znaczeniach jak wyżej: 1) sprawiedliwość, zasługa, usprawiedliwienie (Rdz 15, 6; Pwt 6, 5; Ml 3, 20); 2) prawo (Ne 2, 20); 3) uczciwość (1Krl 8, 32 BT, BP; 2Krn 6, 23 BT, BP); 4) prawda, prawdziwy (obydwa w Bb) - Iz 45, 23 (przysięgłem na siebie, z moich ust wyszła) prawda, (słowo

niezmienne); BT i BP tłumaczą tu na sprawiedliwość; Jer 33, 15 (w owych dniach i w owym czasie sprawię, że) prawdziwa (latorośl wyrośnie Dawidowi); BT ma potomstwo sprawiedliwe, BP Sprawiedliwa Latorośl; 5) sprawiedliwa nagroda, zapłata (Ps 24, 5 BP, BT); nagroda słuszna (Iz 54, 17 BT); 6) powodzenie (Prz 8, 18 Bb; 21, 21 BT; w innych tłumaczeniach prawość, sprawiedliwość).

Dwa powyższe słowa pochodzą od czasownika *sdq* (40, GK 7405, SEC 6663) – być/uczynić właściwym, słusznym, odpowiednim (w sensie moralnym lub prawnym); stąd oczyszczać, usprawiedliwiać, być/czynić sprawiedliw(-ym, -ość) SEC:98.

(29) *tamiym* (91)

Przymiotnik tłumaczony na 1) nieskazitelny, niezwykle prawy (Noe) Rdz 6, 9; doskonały (Rdz 17, 1 Bb, BP); (baranek) bez skazy (Wj 12, 5; Ez 46, 13); bez winy (2 Sm 22, 24 Bb, BP); prawy, nienaganny (2Sm 22, 26); nieskalany (Ps 15, 2 BP); 2) w pełni wierny, trwający zawsze (przy Jahwe) Pwt 18, 13 BT, BP; 3) cały (dzień) Joz 10,13; pełnych (siedem tygodni) Kpł 23, 15; 4) (działać w) prawie, prawości, uczciwości (Sdz 9, 16.19); 5) prawda – (okaż) prawdę (1Sm 14, 41 BT, BP), (mówi) prawdę (Am 5, 10).

(30) *se-da'* (1)

Rzeczownik aramejski tłumaczony na prawda: Dn 3, 14 BP (i spytał ich:) Prawda to (Szadraku, Meszaku i Abed Nego, że nie czcicie moich bogów); BT czy jest prawdą..., że; Bb czy to prawda..., że. Występuje tu w złożeniu z partykułą pytajną *ha – haseda'* (GK 10190+10609).

(31) *qost* (1)

Rzeczownik hebrajski, występujący z *'emet*, tłumaczony na: prawość, słuszność, dokładność: Prz 22, 21 BT by cię nauczyć prawości (Bb tego, co słuszne, BP zaznajomić dokładnie, *qost*) i prawdy (Bb prawdziwe, BP prawdy, *'emet*), byś wiernie (Bb właściwą, BP wiernie, *'emet*) zdał sprawę temu, kto cię posłał.

(32) *qesot* (2)

Rzeczownik aramejski odpowiadający *qost* występujący dwukrotnie w Księdze Daniela, tłumaczony na prawda, prawdziwie, naprawdę, zaprawdę – Dn 2, 47 BP prawdziwie (BT naprawdę,

Bb zaprawdę), Bóg wasz jest Bogiem bogów i Panem królów; Dn 4,34(37) BP albowiem wszystkie Jego dzieła są prawdą (podobnie Bb i BT).

(33) *ysb* (1)

Czasownik aramejski pochodzący od hbr. *ysb* (49, GK 3656, SEC 3320 *ytsb* – kłaść, stać, trwać), oznacza (po)znać prawdę, upewnić się: Dn 7, 19 BP (wtedy chciałem) wiedzieć prawdę (o czwartym zwierzęciu); Bb (wtedy zapragnąłem) dowiedzieć się prawdy (o); BT (potem chciałem) się upewnić (co do).

(34) *yassiyb* (5)

Przymiotnik aramejski, pochodzący również od hbr. *ysb*, oznacza: 1) na pewno – (wiem) na pewno, (że wy chcecie zyskać na czasie) Dn 2, 8 Bb; (teraz rozumiem) dobrze, (że chcecie) Dn 2, 8 BT, BP; na pewno (królu) Dn 3, 24 BP; podobnie Dn 6, 13 BP; 2) rzeczywiście – rzeczywiście (królu) Dn 3, 24 BT; 3) niewątpliwie – (rzecz to) niewątpliwa (zgodnie z niewzruszonym prawem) Dn 6, 13 Bb; 4) prawda, prawdziwy – (ci odpowiadając rzekli do króla:) prawda (królu) Dn 3, 24 Bb; (aby mi wyjawiał) prawdę (o tym wszystkim) Dn 7,16 BP; prawdziwy (jest sen) Dn 2,45; 5) wiarygodny – wiarygodne (wyjaśnienie) Dn 7, 16 Bb; 6) właściwy – właściwe (znaczenie) Dn 7, 16 BT.

Osobną grupę, a zarazem problem, stanowią cztery spójniki hebrajskie, których sens w niektórych kontekstach oddany jest w polskich tłumaczeniach za pomocą przysł. do/na/za/prawd/ /ę/y/ziwie. Ponieważ są one a) tłumaczone zgodnie zarówno w BT, Bb jak i BP; b) charakteryzują wyłącznie przysłówki, których znaczenie jest pochodne; c) sytuacja jest tu podobna do *ken* 2 pkt.20; poddamy je dalszym analizom. Są to:

(35) *'ulam* 1 (19)

Oznacza: 1) ale, lecz, gdyby, jednak, bo, teraz więc itp. (Rdz 28, 19; 1 Krl 20, 23 BP; Hi 11, 5; 13, 4; 17, 10 Bb; 33, 1); 2) naprawdę, prawdą jest, zaprawdę: naprawdę (pytaj bydła, a nauczy cię) Hi 12, 7 Bb; wszakże jak prawdą jest, (że Ja żyję) Lb 14, 21 BP; zaprawdę jednak, (na Jahwe żywego i na twoje życie) 1 Sm 20, 3 BP;

(ja) zaś zaprawdę (pełen jestem mocy Ducha Pańskiego) Mi 3, 8 BT.

(36) *im* (1070)

Spójnik oznaczający 1) albo, ani, bo, czy, czyż, gdyż, jak i, jeżeli, lub, nie, nigdy, przecież, wszak, że, itp. (Rdz 4, 7; 14, 23; Wj 19, 13; Lb 14, 23; Iz 62, 8; Jl 1, 2; itd). Natomiast czasami w złożeniach:

a) *im lo'* (GK 561+4202) ma sens 2) jeżeli nie, czy nie, dopóki nie: Rdz 24, 21; 44, 23; Joz 7,12; 3) naprawdę, zaiste, na pewno, zaprawdę: np. Lb 14, 35 BT; Joz 14, 9 BT,BP; Jer 15, 11(x2); 4) prawdą jest: Lb 14, 28 BP (powiedz im więc:) Jak prawdą jest, (że Ja żyję - zawyrokował Jahwe); b) *kiy 2 im* (3954+561) ma sens 5) zaprawdę, nieuchronnie: Prz 23, 18 BP; Jer 51, 14 Bb,BT; c) *im 'ayin 1* (561+401): na pewno Ez 20, 39 BT, Bb.

(37) *kiy 2* (4486)

Spójnik oznaczający: 1) a, ale, bo, bowiem, dlatego, gdyby, gdyż, iż, jak, jednak, jeśli, lecz, ponieważ, wszak, zaś, itp. (Rdz 3, 5; Wj 8, 17.21; Pwt 32, 30-31; 1 Krl 1, 30; Iz 63, 16). Także oddany przez: 2) na pewno, pewnie, niechybnie, niezawodnie, musisz (Rdz 31, 42 BP; Wj 19, 13 Bb; Pwt 8, 19 BT, Bb; 30, 18 BT; 1Sm 14, 39 BT, Bb; Est 6, 13 BP); 3) zaprawdę: zaprawdę (On cię wyzwoli z sidła ptasznika) Ps 91, 3 BP; także w Prz 23, 18 BP; Koh 7, 7 BP; Iz 28, 11 BT; 4) rzeczywiście: (czy) rzeczywiście, doprawdy (Bóg powiedział) Rdz 3, 1; rzeczywiście (Pan sam walczył za Izraela) Joz 10, 14 BT; 5) zaiste (Ps 112, 6 BP; Prz 30, 2 Bb; Am 3, 7 Bb; Iz 28, 8 BT, 11 Bb); 6) słusznie (Rdz 27, 36 Bb, BP; 31, 16 BT); 7) tak, tak przecież (Hi 28, 1 Bb, BP; Iz 28, 11 BP).

(38) *raq 2* (109)

Raq jest tłumaczone na 1) tylko, lecz, jednak, jedynie, wszakże, natomiast, choćby nawet (Sdz 14, 16 Bb, BP; Wj 21, 19; 8, 9(8); Pwt 12, 15; Ps 32, 6 BT,BP); a czasami: 2) zaprawdę, naprawdę, doprawdy, zaiste (Pwt 4, 6 Bb, BP; Sdz 14, 16 BT; 1 Krl 21, 25; Rdz 20, 11 Bb); 3) na pewno, z pewnością (Rdz 20, 11 BT; Pwt 4, 6 BT); 4) zawsze (Pwt 28, 13).

Dziesięć poniższych wyrazów w BH niektórzy tłumacze, w pojedynczych miejscach, wyjątkowo, przetłumaczyli na za/na/ /prawdę, prawdziwy, prawda. Nie będą one ujmowane w dalszych analizach. W kolejności alfabetycznej, są to: 1) *'ap 1* (134, GK 677, SEC 637) oznaczający m.in. i, też, nawet, ale, tak, pewnie, rzeczywiście, został przetłumaczony w Hi 6, 27 Bb na nawet (o sierotę rzucalibyście losy), BP o tak (wy chcecie potępić sierotę), podczas gdy BT tłumaczy: naprawdę, (sierotę gubicie). 2) *da'at* (91, GK 1981, SEC 1847) znaczący m.in. poznanie, wiedza, wiadomość, wieść, rozum, umiejętność, w Hi 33,3 BT został przetłumaczony na (czysta w mych ustach jest) mądrość, Bb (moje wargi wypowiadać będą) słowa rozumne, gdy BP ma (czystą) prawdę (wypowiedzą moje wargi). 3) *ha'zot* (GK 2022+2271, SEC 2063) - trudno ustalić, który z wyrazów hebrajskich w Hi 20,4 Bb „czy nie znasz tej prawdy odwiecznej”, został przetłumaczony na „prawdy”. Inne tłumaczenia mają tu: BT czyż nie wiesz? Od dawien dawna, BP wiem dobrze, że przez wszystkie wieki. Prawdopodobnie jest to wpływ *ha'zot* oznaczającego czy, jeśli, kiedy, który może też znaczyć czyż nie? (Rdz 37, 13; Pwt 11, 30). Jeżeli tak, to *ha'zot* można, co najwyżej przetłumaczyć na przysłówek czyż nie wiesz prawdziwie lub prawdziwie wiesz, ale nie na rzeczownik. 4) *hen 1* (100, GK 2176, SEC 2005,3860) oznaczający m.in. oto, jeśli, chociaż, ale, z pewnością, kiedy, został przetłumaczony w Iz 50, 9 BP na oto (wszyscy oni jak szata ulegną zniszczeniu), BT (wszyscy razem pójda w strzępy jak odzież), gdy Bb tłumaczy zaprawdę, (wszyscy oni zwiotczeją jak suknia). 5) *hinneh* (1061, GK 2180, SEC 2009) oznacza m.in. oto, zauważ, patrz, jeśli, gdy, z pewnością, tak, jest przetłumaczone w Iz 38, 17 BT oto (na zdrowie zamienił mi gorycz); BP oto (się gorycz moja zamieniła w szczęście); gdy Bb tłumaczy zaprawdę, (zbawienna była dla mnie gorycz). 6) *hayil* (246, GK 2657, SEC 2428) oznacza m.in. armia, siła, odwaga, bogactwo, czy dzielny, zdolny, bogaty, został przetłumaczony w Jer 48, 14 Bb na mężami dzielnymi w walce; BP mężowie dzielni w walce; podczas gdy BT tłumaczy: prawdziwymi wojownikami. 7) *tob 2* (489, GK 3202, SEC 2896) oznacza w m.in. dobry, do-

bro, dobrze, lepiej, słuszny, piękny, miły, szczęście, powodzenie, dobrobyt, szczęśliwość. W Prz 13, 15 Bb jest tłumaczony na zdrowy (rozsądek); BP przezorna (roztropność), gdy BT ma prawdziwy (rozum). 8) *kol* (5417, GK 3972, SEC 3605) oznaczający m.in. całość, wszyscy, każdy tłumaczony w Jer 50,13 Bb cała (stanie się pustynią); BP cała (będzie pustkowiec); jest oddany w BT przez (stanie się) prawdziwą (pustynią), w znaczeniu całkowitą, zupełną. 9) *masa'* (456, GK 5162, SEC 4672) oznacza m.in. znaleźć, spotkać, odkryć, złapać, wyjść na jaw, być, jest tłumaczony w Est 2, 23 BT na: (tak została wysłędzona sprawa i) odkryta; gdy Bb na (sprawę zbadano i stwierdzono jej) prawdziwość; a BP (okazało się, że jest) prawdziwa. 10) *sarap* (34, GK 7671, SEC 6884): złotnik, wytopiony, oczyszczony, bez skazy, przetestowany, przetłumaczone w Prz 30,5 BT na (każde słowo Boga) w ogniu wypróbowane; BP jest wypróbowane; tymczasem Bb ma (każde słowo Pana jest) prawdziwe.

IV. Wnioski (2)

1. Wśród podanych wyżej znaczeń 38-u terminów Biblii Hebrajskiej, tłumaczonych na język polski jako prawda, prawdziwy, prawdziwie (na/do/za/prawd/ę/y), być prawdą, najczęściej występują:

a) rzeczowniki: prawda 5/15 razy (tj. 15 wyrazów z 38-u podanych powyżej, w tym 5 z grupy '*mn*, zostało przetłumaczonych w BT, BP lub Bb jako prawda; liczba 5 jest tu podana wyłącznie w celu dokonania porównań), uczciwość 1/7, prawość 0/6, wierność 5/5, szczerłość 2/5, prawo 1/4, wiara 2/2, słuszność 0/2, to, co słuszne 0/2, sprawiedliwość 0/2;

b) przymiotniki: wierny 8/9, prawy 2/7, prawdziwy 3/6, pewny 4/5, rzetelny 2/5, sprawiedliwy 1/5, właściwy 1/5, uczciwy 2/4, słuszny 1/4, szczerzy 1/4;

c) przysłowki: zaprawdę 3/10, naprawdę 4/9, prawdziwie 2/7, zaiste 2/7, na pewno 0/6, doprawdy 1/5, słusznie 2/4, ucz-

ciwie 2/4, tak¹⁴ 1/4, wiernie 2/3, istotnie 2/3, niezawodnie 1/3, dobrze 0/3;

d) czasowniki: być prawdą 1/6, zaufać 2/2, ufać 2/2, uwierzyć 2/2, być bezpiecznym 1/2, ostać się 1/2, potwierdzić 1/2, trwać 1/2, upewnić 0/2.

Analogicznie do definicji w części II:

Definicja 1

Prawda w Biblii Hebrajskiej jest tym, co wspólne: uczciwości 1/7, prawości 0/6, wierności 5/5, szczerości 2/5, prawu 1/4, słuszności 0/2+2, wierze 2/2 i sprawiedliwości 0/2.

Definicja 2

Prawdziwy w Biblii Hebrajskiej, to jednocześnie: wierny 8/9, prawy 2/7, pewny 4/5, rzetelny 2/5, sprawiedliwy 1/5, właściwy 1/5, uczciwy 2/4, słuszny 1/4 i szczerzy 1/4.

Definicja 3

Przysłówek prawdziwie (na/za/do/prawd/ę/y) w Biblii Hebrajskiej ma znaczenie: zaiste 2/7, na pewno 0/6, słusznie 2/4, uczciwie 2/4, tak 1/4, wiernie 2/3, istotnie 2/3, niezawodnie 1/3 i dobrze 0/3.

Definicja 4

Czasownik być prawdą w Biblii Hebrajskiej ma znaczenie: zaufać 2/2, ufać 2/2, uwierzyć 2/2, być bezpiecznym 1/2, ostać się 1/2, potwierdzić 1/2, trwać 1/2 i upewnić 0/2.

Ciekawym wydaje się porównanie Def. 1'–4' (rozd. II) z powyższymi. Otóż wszystkie terminy, które pojawiły się w definiensach 1'–4', oprócz przymiotników: niezawodny, godny zaufania, trwały (miały one liczbę 3/3) oraz przysłówków: sprawiedliwie, szczerze, na stałe (liczba 2/2), występują w definiensach 1–4.

¹⁴ „Tak” występuje w kontekstach: niech tak będzie, niech się tak stanie ('amen, pkt. 8); tak będzie, tak jest (*ken* 1, pkt. 19.4); tak jak, tak jest (*ken* 2, pkt. 20); tak, tak przecież (*kiy* 2, pkt. 37.7).

Niezawodny został zastąpiony przez pewny, godny zaufania przez rzetelny, a trwały chociaż nie ma odpowiednika, to trwałość wystąpi jednak wśród dwunastu najczęściej pojawiających się pojęć w Def. 5. Nowymi słowami, które pojawiły się w Def. 1 to: uczciwość $1/7$, prawość $0/6$, prawo $1/4$, słuszność $0/2+2$, i sprawiedliwość $0/2$; w Def.2: prawy $2/7$, sprawiedliwy $1/5$, rzetelny $2/5$, właściwy $1/5$, uczciwy $2/4$, słuszny $1/4$ i szczerzy $1/4$; w Def. 3: na pewno $0/6$, niezawodnie $1/3$ i dobrze $0/3$; w Def.4: być bezpiecznym $1/2$, ostać się $1/2$, potwierdzić $1/2$, trwać $1/2$ i upewnić $0/2$. Płynie stąd wniosek, że to, co charakterystyczne dla 17-tu słów grupy 'mn pozostaje ważne dla analiz uwzględniających wszystkie 38 terminów, ale nie odwrotnie. Największych zmian należy spodziewać się ze słowami dotyczącym aspektu prawnego: uczciw/ość/y, praw/o/ość/y, słuszn/ość/y, sprawiedliw/ość/y oraz aspektu pewności - na pewno. Jest to widoczne już w Def.1, w której wierność pojawia się dopiero na trzecim miejscu, gdy w Def.1' była na pierwszym, wyprzedziły ją uczciwość i prawość.

2. Podobnie jak w części II, mając daną liczbę określającą ile spośród 38-miu podanych wyżej terminów hebrajskich zostało przetłumaczonych na poszczególne polskie rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki i czasowniki jesteśmy w stanie wyznaczyć sumę wystąpień wyrażen sobie odpowiadających, bez dokonywania rozróżnienia pomiędzy poszczególnymi częściami mowy i wyrażeniami synonimicznymi, i tak np.:

mieć pewność $1/1$ + być pewnym $0/1$ + upewnić $0/2$ + pewność $1/1$ + pewny $4/5$ + pewnie $0/2$ + z pewnością $0/3$ + na pewno $0/6$ + zapewniony $2/2$ + niewątpliwy $0/1$ + być dowiedzionym $0/1$ + nieodwołalny $1/1$ + nieuchronnie $0/1$ + niechybnie $0/1$ = $9/28$.

Wzorem rozdziału II, nazwijmy powyższą grupę słów pojęciem Pewność. Indeks tego pojęcia abstrakcyjnego wynosi $9/28$ (jest on sumą wystąpień podanych wyżej czasowników, rzeczowników, przymiotników oraz przysłówków) i należy go odróżnić

od liczby 1/1, która charakteryzuje częstość występowania rzeczownika pewność. Na to, czy mówimy o pojęciu, czy o rzeczowniku, każdorazowo, obok dużej litery, wskaże też kontekst.

Ze stosownych obliczeń wynika, że dwanaście pojęć występujących obok Prawdziwości (26/72) najczęściej, to: 1) Pewność 9/28 (14,4%), 2) Prawość 3/20 (10,3%), 3) Wierność 15/17 (8,8%), 4) Uczciwość 5/15 (7,7%), 5) Sprawiedliwość 4/12 (6,2%), 6) Słuszność 3/12 (6,2%), 7) Szczerłość 5/11 (5,7%), 8) Ufność 10/10 (5,2%), 9) Stałość 9/10 (5,2%), 10) Niezawodność 6/8 (4,1%), 11) Trwałość 6/8 (4,1%), 12) Rzeczywistość 4/8 (4,1%); suma indeksów pojęć 1-12 wynosi 79/159.

Pojęciami, o indeksie większym bądź równym 5, są: 13) Wiara 6/6 (3,1%), 14) Potwierdzenie 5/6 (3,1%), 15) Rzetelność 2/6 (3,1%), 16) Właściwość 1/6 (3,1%), 17) Ugruntowanie 1/6 (3,1%), 18) Bezpieczeństwo 4/5 (2/6%). Suma indeksów wszystkich wymienionych tu pojęć wynosi teraz 98/194, gdzie 194 stanowi 100%.

Dokonajmy teraz porównania grupy 19-tu pojęć o największym indeksie, charakteryzujących znaczenie rdzenia 'mn (zob. II.2), z odpowiadającą jej grupą powyższą (określa ona znaczenie wszystkich analizowanych w tej pracy 38-u terminów hebrajskich tj. włącznie z grupą 'mn). Pierwsza cyfra oznacza miejsce danego pojęcia w grupie pierwszej, a druga w drugiej:

Wierność 1-3, Ufność 2-8, Pewność 3-1, Stałość 4-9, Niezawodność 5-10, Trwałość 6-11, Wiara 7-13, Uczciwość 8-4, Szczerłość 9-7, Potwierdzenie 10-14, Sprawiedliwość 11-5, Rzeczywistość 12-12, Bezpieczeństwo 13-18, Wychowanie 14-brak, Prawość 15-2, Słuszność 16-6, Niewzruszoność 17-brak, Łaskawość 18-brak, Podparcie 19-brak, Rzetelność brak-15, Właściwość brak-16, Ugruntowanie brak-17.

Jak widzimy: a) największe zmiany zaszły z pojęciami Prawość (13 miejsc w górę); Słuszność (10 w górę), Sprawiedliwość (6 w górę); natomiast Ufność, podobnie jak Wiara, spadły o 6 miejsc. Pojęcia: Wierność, Pewność, Szczerłość, Rzeczywistość zmieniły

swoje miejsca minimalnie. b) Miejsce w pierwszej dziesiątce straciły: Trwałość, Wiara i Potwierdzenie. c) Zniknęły: Wychowanie, Niewzruszoność, Łaskawość, Podparcie, oprócz Wychowania nie były one jednak pojęciami znaczącymi. d) W grupie drugiej pojawiły się: Rzetelność, Właściwość i Ugruntowanie, nie są one jednak znaczące. e) Za kluczowe pojęcia w grupie 'mn uważamy: Wierność, Ufność, Pewność, Stałość, Trwałość, Potwierdzenie, Rzeczywistość, Bezpieczeństwo, Wychowywanie, Prawość. Natomiast w drugiej – dokładnie ten sam zbiór, oprócz Wychowania, które tam nie występuje.

Podsumowując, grupy te są do siebie podobne, mają bowiem aż 15-cie pojęć wspólnych, oraz te same, poza jednym, pojęcia kluczowe. Różnią się natomiast kolejnością – znaczenia nabierają pojęcia charakteryzujące aspekt prawny, a tracą określające aspekt wiary i zaufania. Kolejne definicje i wnioski będą więc podobne do odpowiadających im z części II, z tym, że będą się różniły stopniem akcentowania poszczególnych pojęć.

Zdefiniujemy Prawdziwość przez dwanaście najczęściej pojawiających się pojęć:

Definicja 5

Prawdziwość w Biblii Hebrajskiej, gdy wyrażenia synonimiczne zgrupujemy razem i nie dokonamy rozróżnienia pomiędzy poszczególnymi częściami mowy, to: Pewność 9/28, Prawość 3/20, Wierność 15/17, Uczciwość 5/15, Sprawiedliwość 4/12, Słuszność 3/12, Szczerłość 5/11, Ufność 10/10, Stałość 9/10, Niezawodność 6/8, Trwałość 6/8, Rzeczywistość 4/8.

Prawdziwość jest więc definiowana przez te dwanaście pojęć w przybliżeniu w stosunku:

Pewność 3½: Prawość 2½: Wierność 2 : Uczciwość 2 : Sprawiedliwość 1½ : Słuszność 1½ : Szczerłość 1: Ufność 1 : Stałość 1 : Niezawodność 1 : Trwałość 1 : Rzeczywistość 1.

Poprzednio, dla grupy 'mn (por. II. 2), wynosił on:
Wierność 3 : Ufność 2 : Pewność 2 : Stałość 2 : Niezawodność 1 :
Trwałość 1 : Wiara 1 : Uczciwość 1 : Szczerłość 1 : Potwierdzenie 1.

Widzimy więc zapowiadane wysunięcie się pewności i prawości przed wierność oraz mniejsze wyakcentowanie ufności i stałości (z 2 na 1) oraz wierności (z 3 na 2).

Tak więc, po pogrupowaniu synonimów i abstrahowaniu od części mowy, Wierność przestaje być głównym czynnikiem determinującym Prawdziwość w BH, a stają się nimi Pewność i Prawość. Akcentuje to przewagę aspektów pewności i prawa nad aspektem moralnym. Można powiedzieć, że rdzeń 'mn eksponuje w prawdzie aspekt wierności, tymczasem terminy pozostałe - pewności i prawa.

Powyższe zestawienie pozwala Prawdziwości przeciwstawić tylko jedno pojęcie, występujące najczęściej, a mianowicie:

Definicja 6

W Biblii Hebrajskiej *Prawdziwość*, po abstrahowaniu od poszczególnych części mowy oraz wyrażen synonimicznych, to Pewność.

Powróćmy jeszcze do punktu „e” powyżej. Otóż wśród 18-tu najczęściej pojawiających się pojęć, terminami kluczowymi, obok 1) Pewności, były: 2) Prawość, 3) Wierność, 4) Ufność, 5) Stałość, 6) Trwałość, 7) Rzeczywistość, 8) Potwierdzenie i 9) Bezpieczeństwo. Zauważmy, że Pewność używana jest w tłumaczeniach BH zamiennie z tymi pojęciami kluczowymi: od 2) (o)sąd pewny (Ps 51, 12), to (o)sąd prawy; od 3 i 5) niezawodne (świadectwo) Ps 19, 8 BT, czyli pewne, to świadectwo wierne Bb lub niezmienne BP, tzn. stałe; od 4) (nie mieć) pewności Hi 9, 16 BT, to (nie) wierzyć Bb, czyli nie ufać; od 5) (zapowiedź) pewna Oz 5, 9 BT, to nieodmienna Bb, czyli stała; od 6) (miejsce) pewne Iz 22, 23. 25 BT, to miejsce trwałe BP; od 7) (na) pewno Dn 3, 24 BP, to rzeczywiście BT; od 8) (mąż) pewny Prz 20, 6 BT, to mąż wypróbowany BP, a zatem potwierdzony; od 9) (pokój i) pewność (za dni

Ezechiasza) 2 Krl 20, 19 BT, to (pokój i) bezpieczeństwo Bb; w końcu (rzecz) pewna Pwt 13, 15 Bb, to prawda Bb, BP. Tak więc, podobnie jak w przypadku wierności w rozdz. II, najważniejsze pojęcia rozdz. III: Pewność, Prawość, Wierność, Ufność, Stałość, Trwałość, Rzeczywistość, Potwierdzenie, Bezpieczeństwo są w BH terminami wzajemnie definiowalnym i czasami używanymi zamiennie. Tym samym pewność, podobnie jak wcześniej wierność, okazuje się pojęciem o dużej pojemności semantycznej, mogącym efektywnie funkcjonować w różnorodnych kontekstach.

3. Gdy pogrupujemy omawiane wyżej pojęcia oraz pozostałe nie analizowane dotąd słowa (zgodnie z ich kontekstami użycia) w zbiory wyrażen bliskoznacznych, co nie jest zadaniem ani prostym, ani jednoznacznym, wzięwszy pod uwagę wykazaną wyżej ich wieloznaczność, wzajemną definiowalność i zastępowalność, to otrzymamy następujące grupy składające się z pojęć i słów (przypomnijmy, że wyrazy pisane z dużej litery, to wprowadzone w IV. 2 pojęcia, a towarzyszące im liczby to ich indeksy):

1) Sprawiedliwość 4/12, Słuszność 3/12, Właściwość 1/6, dobrze 0/3, należność 0/2, zapłata 0/1, zasługa 0/1, poprawność 0/1, to, co przystoi 0/1; suma indeksów 8/39. 2) Pewność 9/28, poręka 1/1, rękojmia 1/1, zapewne 0/1; 11/31. 3) Wierność 15/17, wiarygodność 1/2, spolegliwość 1/1, dochowanie 1/1, rozważność 1/1 (godny zaufania, wierny), sumienność 1/1; 20/23. 4) Stałość 9/10, Niewzruszoność 3/4, niezachwianie 1/2, ustalenie 1/3, mocno stać 0/1, stanie nieporuszenie 0/1, ustanie 1/1 (w znaczeniu spokojne czekanie), bycie mocnym 0/1; 15/23. 5) Wychowywanie 4/4, opiekowanie 2/2, mamka 1/1, piastun 1/1, żywiciel 1/1, umocnienie 1/4, wspieranie 0/1, troskliwość 2/3, kierowanie 0/2, pokrzepienie 0/1, przygotowanie 0/1 (w sensie zrobić, wykonać), 12/21. 6) Prawość 3/20, umowa 1/1; 4/21. 7) Ufność 10/10, Wiara 6/6, oczekiwanie (w kontekście wiary) 1/1; 17/17. 8) Uczciwość 5/15, nieprzekupność 1/1; 6/16. 9) Rzeczywistość 4/8, tak 1/4, tak będzie 0/1, tak jest 0/2; 5/15. 10) Niezawodność 6/8, nieugiętość 0/3, ostanie się 1/2, wypróbo-

wanie 1/1; 8/14. 11) Szczerłość 5/11. 12) Trwałość 6/8, niebrakowanie 1/1, niewysychanie 1/1; 8/10. 13) Rzetelność 2/6, wyznaczenie dokładne 1/2; 3/8. 14) Potwierdzenie 5/6, ustanowienie 0/1 (w sensie potwierdzić), doświadczenie 1/1 (w sensie sprawdzenie), uzdolnienie (wyposażenie) 1/1; 7/9. 15) Ugruntowanie 1/6, bycie gotowym (mocnym, umocnionym) 0/1; 1/7. 16) obowiązek 2/4, nakaz 0/1, musisz 0/1; 2/6. 17) doskonałość 0/1, nienaganność 0/1, bez skazy 0/1, nieskalaność 0/2, niewinność 0/2; 0/7. 18) artysta 1/1, mistrz/yni 2/2, rzemieślnik 1/1, umiłowany 1/1 (mistrz); 5/5. 19) Bezpieczeństwo 4/5. 20) Łaskawość 3/3, dobroć 1/1; 4/4. 21) jasność 0/1, prostota 0/3; 0/4. 22) podparcie 1/1, podtrzymywanie 1/1, niesienie 1/1; 3/3. 23) nie kończenie się 1/1, długotrwałość 1/1; 2/2. 24) zezwolenie, niech tak będzie 1/1, niech się tak stanie 1/1; 2/2. 25) oczywistość 1/2. 26) szlachetność 1/2, godność 1/1; 2/3. 27) całość 0/1, pełność 0/1; 0/2. 28) dokładność 0/2, przeniknięcie (zbadanie dokładne) 0/1; 0/3. 29) postanowienie 0/1, zamyślenie 0/1; 0/2. 30) powodzenie 0/1.

Powyższe zestawienie uwzględnia wszystkie terminy polskie, znalezione przez autora (a starał się on nie przeoczyć żadnego), użyte w tłumaczeniach 38-u analizowanych wyrażen hebrajskich. Na podstawie powyższych ustaleń można podać definicję następującą (aby uniknąć kłopotliwego wyróżniania pojęć, wszystkie wyrażenia napiszmy z małej litery):

Definicja 7

W Biblii Hebrajskiej, po zgrupowaniu wyrazów bliskoznacznych, prawdziwość to:

1) w aspekcie moralnym, suma indeksów a)–i) wynosi 56/98:

a) wierność, wiarygodność, spolegliwość, dochowanie, rozważność (godny zaufania, wierny), sumienność, 20/23; b) opiekanie, mamka, piastun, żywiciel, wychowywanie, umocnienie, wspieranie, troskliwość, kierowanie, pokrzepienie, przygotowanie (zrobić, wykonać), 12/21; c) uczciwość, nieprzekupność, 6/16; d) szczerłość 5/11; e) rzetelność, wyznaczenie dokładne, 3/8; f) doskonałość, nienaganność, bez skazy, nieskalaność, niewinność

0/7; g) bezpieczeństwo 4/5; h) łaskawość, dobroć, 4/4; i) szlachetność, godność, 2/3;

2) w aspekcie prawnym, suma indeksów 12/61: a) sprawiedliwość, słuszność, właściwość, dobrze, należność, zapłata, zasługa, poprawność, to, co przystoi, 8/39; b) prawość, umowa, 4/21; c) powodzenie (w kontekście prawość, sprawiedliwość) 0/1;

3) w aspekcie pewności, suma 27/56: a) pewność, poręka, rękojmia, zapewne, 11/31; b) niezawodność, nieugiętość, ostatek się, wypróbowanie, 8/14; c) potwierdzenie, ustanowienie (w sensie potwierdzenie), doświadczenie (w sensie sprawdzenie), uzdolnienie (wyposażenie), 7/9; d) oczywistość 1/2;

4) w aspekcie stałości (trwałości) 29/45: a) stałość, niewzruszoność, niezachwianie, ustalenie, mocno stać, stanie nieporuszenie, ustanie (spokojne czekanie), bycie mocnym 15/23; b) trwałość, niebrakowanie, niewysychanie, 8/10; c) ugruntowanie, bycie gotowym (mocnym, umocnionym), 1/7; d) podparcie, podtrzymywanie, niesienie, 3/3; e) nie kończenie się, długotrwałość, 2/2;

5) w aspekcie ufności: ufność, wiara, oczekiwanie, 17/17;

6) w aspekcie rzeczywistości: rzeczywistość, tak, tak będzie, tak jest, 5/15;

7) w aspekcie obowiązku 4/10: a) obowiązek, nakaz, musisz, 2/6; b) zezwolenie, niech tak będzie, niech się tak stanie, 2/2; c) postanowienie, zamyślenie, 0/2;

8) w aspekcie kompletności (zupełności) 0/9: a) jasność, prostota, 0/4; b) całość, pełność, 0/2; c) dokładność, przeniknięcie (zbadanie dokładne), 0/3;

9) inne: artysta, mistrz/yni, rzemieślnik, umiłowany (mistrz) 5/5.

Stosunek sum indeksów dla poszczególnych aspektów wynosi:
moralny 56/98 prawny 12/61 pewności 27/56 stałości (trwałości) 29/45 : ufności 17/17 : rzeczywistości 5/15 : obowiązku 4/10 : kompletności (zupełności) 0/9 : inne 5/5

czyli, po dokonaniu uproszczeń, dla wszystkich 38-u terminów BH:

moralny 10 : prawny 6 : pewności $5\frac{1}{2}$: stałości (trwałości) $4\frac{1}{2}$:
ufności $1\frac{1}{2}$: rzeczywistości $1\frac{1}{2}$: obowiązku 1 : kompletności
(zupełności) 1 : inne $\frac{1}{2}$

a dla 17-u słów grupy 'mn wynosi on:

moralny 11 stałości (trwałości) 6 pewności 5 ufności 3
prawny 2 : rzeczywistości 1 : obowiązku 1 : inne 1.

Gdy dokonamy kolejnych połączeń wyrazów bliskoznacznych
otrzymamy:

1) aspekt pewności $27/56$, stałości (trwałości) $29/45$, rzeczywistości $5/15$, kompletności (zupełności) $0/9 = 61/125$

2) moralności $56/98$, ufności $17/17 = 73/115$

3) prawny $12/61$, obowiązku $4/10 = 16/71$

4) inne $5/5$

Tak więc otrzymaliśmy definicję ostateczną:

Definicja 8

Prawdziwość w BH, po wyodrębnieniu trzech najważniejszych grup wyrazów bliskoznacznych, jest określona przez aspekty pewności-stałości, moralności, prawości w stosunku około 2:1-:1 (dla grupy 'mn 4:5:1).

Wnioski: pojęcie Prawdziwości w Biblii Hebrajskiej, gdy dokonamy połączeń wyrazów bliskoznacznych (Def.7), ujawnia więc przede wszystkim swój wymiar 1) moralny, charakteryzowany przez słowa wierność, opiekowanie (wychowywanie), uczciwość, szczerłość, rzetelność, doskonałość, bezpieczeństwo, łaskawość i szlachetność. Następnie 2) wymiar prawny określony przez terminy sprawiedliwość i prawość. Potem 3) wymiar pewności definiowany przez pewność, niezawodność, potwierdzenie i oczywistość. Za nim aspekty: 4) stałości (stałość, trwałość, ugruntowanie, podparcie, nie kończenie się), 5) ufności (wiary), 6) rzeczywistości, 7) obowiązku i 8) kompletności (zupełności). Wzajemny stosunek tych aspektów wynosi odpowiednio około $10:6:5\frac{1}{2}:4\frac{1}{2}:1\frac{1}{2}:1\frac{1}{2}:1:1$ (a dla grupy 'mn, odpowiednio, $11:2:5:6:3:1:1:0$).

Niemniej jednak, gdy dokonamy dalszych połączeń powyższych terminów stosując kryterium bliskoznaczności (Def. 8), to: 1) aspekt pewności (stałości, trwałości, rzeczywistości) równoważy aspekt 2) moralny a nawet nieco go wyprzedza, i obydwa, około dwa razy, występują częściej niż 3) aspekt prawny. Te trzy „wymiary” prawdy w Biblii Hebrajskiej określają Prawdziwość w stosunku 2:1½:1 (a dla grupy *'mn* 4:5:1). Proporcje te i różnice, oddane w sposób precyzyjny przez liczby, stanowią tutaj najlepszy komentarz.

Prawdziwość osoby w BH jest więc, przede wszystkim, jej moralnie zintegrowanym egzystowaniem, które oparte na prawości, jest źródłem pewności i stałości. Jest ono godne zaufania, ponieważ cechuje je rzeczywistość. Życie takie jest obowiązkiem, a jego wypełnienie prowadzi do kompletności (zupełności). Jeżeli tą osobą jest Bóg Jahwe, powyższe określenie spełnione jest samo przez się, a jeśli człowiek, to prawdziwość staje się jego ciągłym wyzwaniem.

Prawdziwość słów, myśli, rzeczy w BH, to przede wszystkim ich pewność, stałość, trwałość i rzeczywistość, a także ich moralna zgodność z charakterem Boga. Ponieważ są one prawe, więc są pewne i stałe. Oparte na rzeczywistości są godne zaufania. Tak rozumiana prawdziwość jest obowiązkiem. Gdy mu się sprostą, wtedy to, co jest prawdziwe staje się zupełne (pełne).

Jeżeli chodzi o wymiar ludzki prawdy, to chociaż autor Księgi Przysłów pyta retorycznie: Ale któż znajdzie męża *'emunim*? (BT pewnego, Bb niezawodnego, BP wypróbowanego; Prz 20,6), to wydaje się, że wyzwaniu do prawdziwości można sprostać. Przekonuje o tym przykład Mojżesza, który był mężem *'aman* (BP mężem zaufania, BT wiernym; Lb 12,7); sędziów Izraela w czasach Mojżesza - mężów *'emet* - Bb godnych zaufania, BT nieprzekupnych, Wj 18,21; komendanta twierdzy Jerozolimskiej Chanania-sza, który także okazał się mężem *'emet* (Bb prawym Ne 7,2); czy w końcu Lewiego, o którym Bóg powiedział:

(BP) [...] i żył też w bojaźni przede mną, i oddawał cześć imieniu mojemu. Na jego ustach była rzetelna nauka (*'emet*, Bb praw-

dziwa, BT wierność wobec Prawa), a fałsz (*awlah*, Bb przewrotność, BT niegodziwość) nie znalazł się na jego wargach. Obcował ze mną w nieskazitelnej prawości (*salom* i *miysor*, Bb, BT pokoju i prawości) i powstrzymywał wielu od grzechu (*'awon*, Bb winy). Ml 2, 5b-6.

Jest to możliwe, bowiem mąż *'emunah* (BP prawy, Bb spolegliwy, BT uczciwy) jest bogaty w błogosławieństwa Boga (Prz 28, 20).

V. Inne aspekty prawdziwości w Biblii Hebrajskiej

W grupie wszystkich wyrazów polskich, na które tłumaczone są analizowane terminy Biblii Hebrajskiej, można wyróżnić inne aspekty czy kategorie, aniżeli badane poprzednio: moralność, prawo, pewność, stałość (trwałość), ufność, rzeczywistość, obowiązek, zupełność. Cztery poniższe definicje stanowią próbę takiego podejścia. Zaznaczmy, że nie dokonują one podziału tej grupy w sensie logicznym¹⁵ – wzięwszy pod uwagę ich wieloznaczność, wzajemną definiowalność i zastępowalność, procedura taka nie może być jednoznaczna. Dlatego niektóre wyrazy pojawiają się wielokrotnie, a podane poniżej są tylko przykładowymi terminami, charakterystycznymi dla danej kategorii. Aby ograniczyć niebezpieczeństwo arbitralności i subiektywności, uwzględniono konteksty użycia analizowanych słów.

Definicja 9

Rzeczownik prawda w Biblii Hebrajskiej oznacza: 1) w aspekcie logicznym (w kolejności alfabetycznej) – pewność, słuszność, stałość; 2) w aspekcie ontologicznym (istnienia) – stałość, trwałość; 3) w aspekcie epistemologicznym (poznawczym) – pewność, ustalenie, wiarygodność; 4) w aspekcie struktury rzeczywistości

¹⁵ Podział zbioru na poszczególne człony, w sensie logicznym, charakteryzuje się: 1) adekwatnością (każdy obiekt zbioru jest w jakimś członie podziału) i 2) rozłącznością (wszystkie człony podziału są parami rozłączne).

(uporządkowania) – obowiązek, powinność, prawo, ustalenie; 5) w aspekcie przyczynowości (posiadania przyczyn) – obowiązek, poręka, powinność, rękojmia, usprawiedliwienie; 6) w aspekcie teologicznym (w sensie atrybutów i cech Boga) – np. dobroć, godność, łaskawość, miłosierdzie, niewinność, niezachwianie, opieka, prawo, prawość, słuszność, stałość, sprawiedliwość, szlachetność, uczciwość, wierność, życzliwość; i pożądanego stosunku do Boga np. godziwość, obowiązek, powinność, wiara, zaufanie; 7) w aspekcie aksjologicznym (wartości) – godziwość, obowiązek, powinność, słuszność, umowa, ustalenie; 8) w aspekcie moralnym (spolegliwości) – bezpieczeństwo, godziwość, obowiązek, powinność, słuszność, umowa, ustalenie; lub cech charakteru: dobroć, godność, łaskawość, miłosierdzie, niewinność, pewność, prawość, sprawiedliwość, stałość, szczerłość, szlachetność, uczciwość, wiarygodność, wierność, życzliwość; 9) w aspekcie estetycznym – szlachetność, ustalenie; 10) w aspekcie cierpienia – bezpieczeństwo, dobroć, godność, godziwość, łaskawość, miłosierdzie, niewinność, opieka, opiekun, szlachetność, wierność, zaufanie, życzliwość; 11) w aspekcie czasu – ciągłość, niewzruszoność, stałość, trwałość; 12) w aspekcie ostatecznego przeznaczenia – bezpieczeństwo, miłosierdzie, niewinność, powinność, powodzenie, prawo, słuszność, sprawiedliwość, uczciwość, usprawiedliwienie, zasługa, zapłata; 13) w aspekcie spójności syntaktycznej – prawo, słuszność, umowa, ustalenie; 14) w aspekcie zgodności z rzeczywistością – pewność, uczciwość, wierność; 15) w aspekcie efektów, wystąpienia powodzenia – bezpieczeństwo, poręka, powodzenie, rękojmia, zapłata, zasługa; 16) w aspekcie koherencyjności – ciągłość, niezawodność, ustalenie; 17) w aspekcie absolutności (obiektywności) prawdy – pewność, niewzruszoność, stałość, trwałość, wiarygodność; 18) w aspekcie poznawalności prawdy – pewność, słuszność, wiarygodność; 19) w aspekcie pewności (niewątpliwości) prawdy – bezpieczeństwo, powinność, pewność, słuszność; 20) w aspekcie sprawdzalności prawdy – pewność, niewątpliwość, słuszność.

Punkt 1 podaje charakterystykę logiczną prawdy, 2 – ontologiczną, 3 – epistemologiczną, 6 – teologiczną, 7 – aksjologiczną, 8 – moralną, 9 – estetyczną, 13 – syntaktyczną; 14 – wiąże się z klasyczną definicją prawdy, 15 – pragmatyczną definicją prawdy, 16 – koherencyjną definicją prawdy; 4 – odwołuje się do struktury rzeczywistości, 5 – dokonuje analizy przyczynowości, 10 – nawiązuje do cierpienia, 11 – do czasu, 12 – do ostatecznego przeznaczenia; punkt 17 wskazuje, że prawda w BH może być absolutna (nie relatywna), 18 – podważa agnostycyzm, 19 – sceptycyzm, fideizm i intuicjonizm, 20 – wskazuje na weryfikowalność prawdy (por. B. Chwedeńczuk, *Spór o naturę prawdy*; A. Wójcik, *O naturze i poznawalności prawdy*).

Definicja 10

Przymiotnik prawdziwy w Biblii Hebrajskiej oznacza: 1) w aspekcie logicznym – (w kolejności alfabetycznej) dobry (w sensie poprawny), dokładny, doświadczony (w sensie sprawdzony), dowiedziony, godny zaufania, jasny, niebrakujący, nienaganny, niewątpliwy, niezawodny, pełny, pewny, prosty, rzetelny, słuszny, stały, trwały, ustalony, wiarygodny, właściwy, zapewniony; 2) w aspekcie ontologicznym (istnienia) – cały, niebrakujący, niewątpliwy, trwający, ustalony; 3) w aspekcie epistemologicznym (poznawczym) – dobry, dokładny, dowiedziony, jasny, niebrakujący, nienaganny, nieodwoalny, niewątpliwy, niezachwiany, niezawodny, pełny, pewny, poprawny, rzetelny, wiarygodny, właściwy, zapewniony; 4) w aspekcie struktury rzeczywistości (uporządkowania) – nakazany, ustalony; 5) w aspekcie przyczynowości – nakierowany, niesiony, podpierający, podtrzymujący, uzdolniony (w sensie umożliwienia), zamyślony (w sensie postanowiony), zapewniony; 6) w aspekcie teologicznym (w sensie atrybutów i cech Boga) – np. nie kończący się, długotrwały, dokładny, doskonały, nieodmienny, nieskalany, nieskazitelny, niewzruszony, niezachwiany, niezawodny, podpierający, podtrzymujący, praworządny, prawy, spolegliwy, sprawiedliwy, stały, szlachetny, troskliwy, trwały, trwający, wiarygodny, wierny, zaufany;

i pożądanego stosunku do Boga np. należny, umiłowany; 7) w aspekcie aksjologicznym (wartości) - dobry, godziwy, ustalony, nakazany, należny, słuszny, właściwy; 8) w aspekcie moralnym (spolegliwości) - bezpieczny, dobry, słuszny, lub cech charakteru: bez skazy, bez winy, dobry, dokładny, doskonały, doświadczony, godny zaufania, nienaganny, nieprzekupny, nieskalany, nieugięty, nieustępliwy, niezachwiany, niezawodny, niezłomny, niezwyciężony, pewny, podpierający, podtrzymujący, praworządny, prawy, prosty, rozważny, rzetelny, spolegliwy, sprawiedliwy, stały, szczerzy, szczęśliwy, szlachetny, troskliwy, uczciwy, wiarygodny, wierny, wychowany, wypróbowany, zaufany; 9) w aspekcie estetycznym - bez skazy, doskonały, niebrakujący, nienaganny, nieskazitelny, szlachetny, ustalony, właściwy; 10) w aspekcie cierpienia - bez winy, bezpieczny, niesiony, nieugięty, nieustępliwy, niewzruszony, niezachwiany, niezawodny, niezłomny, niezwyciężony, podpierający, podtrzymujący, szlachetny, troskliwy, umiłowany, umocniony, utwierdzony, wierny, wypróbowany; 11) w aspekcie czasu - długotrwały, niekończący się, niewzruszony, stały, trwały; 12) w aspekcie ostatecznego przeznaczenia - bezpieczny, nieodwoalny, słuszny, sprawiedliwy, właściwy; 13) w aspekcie spójności syntaktycznej - dokładny, jasny, niebrakujący, nienaganny, niewątpliwy, pełny, prosty, słuszny, ustalony, właściwy; 14) w aspekcie zgodności z rzeczywistością - dokładny, doświadczony, nieodwoalny, niewątpliwy, niezachwiany, niezawodny, pewny, zapewniony, uczciwy, wiarygodny, wypróbowany; 15) w aspekcie efektów (powodzenia) - bezpieczny, dobry, niewysychający, nieugięty, nieustępliwy, niezawodny, niezłomny, niezwyciężony, spolegliwy, uzdolniony, zapewniony; 16) w aspekcie koherencyjności - doświadczony (w sensie sprawdzony); 17) w aspekcie absolutności (obiektywności) prawdy - bezstronny, dokładny, nienaganny, dowiedziony, nieodmienny, niewątpliwy, nieodwoalny, niezawodny, pewny, rzetelny, wiarygodny, wypróbowany, zapewniony; 18) poznawalności prawdy - doświadczony (w sensie sprawdzony), pewny, niewątpliwy, zapewniony, dowiedziony, nieo-

dwołalny; 19) w aspekcie pewności prawdy - pewny, niewątpliwy, zapewniony, dowiedziony, bezpieczny, dokładny, doświadczony (w sensie sprawdzony), godny zaufania, niezawodny, nieodwołalny, rzetelny, słuszny, wiarygodny, wypróbowany; 20) w aspekcie sprawdzalności prawdy - dokładny, doświadczony (w sensie sprawdzony), dowiedziony, pewny, niewątpliwy, słuszny, wypróbowany (niezawodny), zapewniony.

Definicja 11

Przysłówek prawdziwie, za/na/prawdę w Biblii Hebrajskiej oznacza: 1) w aspekcie logicznym - (w kolejności alfabetycznej) bezstronnie, dobrze (w sensie poprawnie), dokładnie, istotnie, na pewno, należycie, niezawodnie, oczywiście, z całą pewnością, poprawnie, na stałe, trwale, właściwie; 2) w aspekcie ontologicznym (istnienia) - istotnie, rzeczywiście; 3) w aspekcie epistemologicznym (poznawczym) - bezstronnie, dobrze, dokładnie, istotnie, należycie, pewnie, poprawnie, rzetelnie, właściwie; 4) w aspekcie struktury rzeczywistości (uporządkowania) - należycie, na stałe, niewzruszenie, niezmiennie, właściwie; 5) w aspekcie przyczynowości - bezstronnie, istotnie, nieuchronnie, niechybnie, niezawodnie, słusznie, sprawiedliwie, właściwie; 6) w aspekcie teologicznym (w sensie atrybutów i cech Boga) - np. bezstronnie, dokładnie, mocno, należycie, nieporuszenie, nieuchronnie, niewzruszenie, niezawodnie, poprawnie, zgodnie z prawem, rzeczywiście, rzetelnie, słusznie, sprawiedliwie, stałe, troskliwie, trwale, uczciwie, wiernie, właściwie, zawsze; 7) w aspekcie aksjologicznym (wartości) - bezstronnie, dobrze, należycie, właściwie; 8) w aspekcie moralnym (spolegliwości) - bezpiecznie, bezstronnie, dobrze, należycie; lub cech charakteru: dokładnie, nieporuszenie, niewzruszenie, niezawodnie, pewnie, rzetelnie, słusznie, sprawiedliwie, stałe, sumiennie, szczerze, troskliwie, trwale, uczciwie, wiernie, właściwie, zawsze; 9) w aspekcie estetycznym - należycie, właściwie; 10) w aspekcie cierpienia - bezpiecznie, dobrze, niewzruszenie, troskliwie, wiernie; 11) w aspekcie czasu - nieodmiennie, stałe, na stałe, trwale, zawsze; 12) w aspekcie ostateczne-

go przeznaczenia – bezpiecznie, należyście, zgodnie z prawem, słusznie, sprawiedliwie, właściwie; 13) w aspekcie spójności syntaktycznej – dobrze, dokładnie, należyście, poprawnie, właściwie; 14) w aspekcie zgodności z rzeczywistością – dokładnie, istotnie, na pewno, pewnie, rzeczywiście, szczerze, uczciwie, wiernie, zaisste; 15) w aspekcie efektów (wystąpienia) powodzenia – bezpiecznie, niechybnie, nieuchronnie, niezawodnie, rzeczywiście; 16) w aspekcie koherencyjności – poprawnie, właściwie; 17) w aspekcie absolutności (obiektywności) prawdy – bezstronnie, dokładnie, niezawodnie, poprawnie, rzetelnie, słusznie, właściwie; 18) w aspekcie poznawalności prawdy – oczywiście, pewnie, poprawnie, słusznie, właściwie; 19) w aspekcie pewności prawdy – bezpiecznie, dokładnie, niezawodnie, oczywiście, pewnie, poprawnie, słusznie, właściwie, rzeczywiście; 20) w aspekcie sprawdzalności prawdy – bezstronnie, dokładnie, pewnie, na pewno, poprawnie, słusznie.

I w końcu definicja określająca, co to znaczy być prawdą w BH, najważniejsza w tej grupie, jako że ze rdzeni czasownikowych wyprowadza się w języku hebrajskim rzeczowniki, przymiotniki i przysłowki:

Definicja 12

Być prawdą w Biblii Hebrajskiej to: 1) w aspekcie logicznym (kolejność alfabetyczna) – być dowiedzionym, być stale, być pewnym, dopełnić, pewnie stać, potwierdzić, przeniknąć, spełnić, sprawdzić, upewnić, wypełnić; 2) w aspekcie ontologicznym (istnienia) – osadzić, trwać, stać się rzeczywiście, założyć; 3) w aspekcie epistemologicznym (poznawczym) – być dowiedzionym, być pewnym, mieć pewność, pewnie stać, sprawdzić, upewnić; 4) w aspekcie struktury rzeczywistości (uporządkowania) – nie wzruszyć się, ugruntować, ustalać, ustanowić, wyznaczyć; 5) w aspekcie przyczynowości – być gotowym, kierować, oczekiwać, przygotować, ustanowić, wypełnić, wyznaczyć; 6) w aspekcie teologicznym (w sensie atrybutów i cech Boga) – np. być stale, trwać,

lub tego, co Bóg robi: osadzić, przeniknąć, ugruntować, ustalać, ustanowić, utwierdzić, wspierać, wyznaczyć, założyć, zatroszczyć się; czy nastawienia człowieka do Boga: dochować, dopełnić, oczekiwać, nabrać zaufania, ufać, spełnić, wierzyć, wypełnić, zawierzyć, zaufać; 7) w aspekcie aksjologicznym (wartości) – dochować, dopełnić, ugruntować, ustalać, ustanowić, wychować, wyznaczyć; 8) w aspekcie moralnym (spolegliwości) – być bezpiecznym, być stale, pewnie stać, wspierać; 9) w aspekcie estetycznym – spełnić, ustalać, ustanowić, wyznaczyć; 10) w aspekcie cierpienia – być bezpiecznym, być gotowym, być mocnym, dochować, nabrać zaufania, nie wzruszyć się, ostać się, pokrzepić, stać nieporuszenie, ufać, umocnić, utwierdzić, zatroszczyć się, zaufać, zawierzyć; 11) w aspekcie czasu – być stale, oczekiwać, trwać; 12) w aspekcie ostatecznego przeznaczenia – być bezpiecznym, być stale, ostać się, trwać; 13) w aspekcie spójności syntaktycznej – dopełnić, spełnić, sprawdzić, ustalać, ustanowić; 14) w aspekcie zgodności z rzeczywistością – być pewnym, mieć pewność, oczekiwać, sprawdzić, stać się rzeczywiście, upewnić; 15) w aspekcie efektów (wystąpienia) powodzenia – być bezpiecznym, oczekiwać, trwać; 16) w aspekcie koherencyjności – potwierdzić, ustalać, ustanowić, utwierdzić, założyć; 17) w aspekcie absolutności (obiektywności) prawdy – być dowiedzionym, być stale, być pewnym, mieć pewność, nie wzruszyć się, stać się rzeczywiście, sprawdzić, ugruntować, upewnić, utwierdzić; 18) w aspekcie poznawalności prawdy – być dowiedzionym, być pewnym, mieć pewność, pewnie stać, potwierdzić, przeniknąć, spełnić, sprawdzić, upewnić, ustalać, utwierdzić; 19) w aspekcie pewności prawdy – być bezpiecznym, być pewnym, być dowiedzionym, być stale, mieć pewność, nie wzruszyć się, potwierdzić, sprawdzić, stać się rzeczywiście, trwać, ugruntować, upewnić, ustalać, utwierdzić; 20) w aspekcie sprawdzalności prawdy – być dowiedzionym, mieć pewność, potwierdzić, sprawdzić, stać się rzeczywiście, upewnić, ustalać, utwierdzić.

Podsumowanie

Prawdziwość, w Biblii Hebrajskiej, chociaż przede wszystkim ma swój sens moralny (wierność), ma także swój wymiar logiczny (dowodliwość), ontologiczny (rzeczywistość), epistemologiczny (poprawność), kiedy to w procesie poznania, rzeczywistość jawi się jako uporządkowana (ustanowienie, wyznaczenie) z obowiązującymi prawami przyczynowości (kierowanie, nieuchronność). Ma także wymiar teologiczny (wiara, zaufanie), gdzie obiekt wiary, 'Elohim, jest osobowym, stwarzającym słowem prawdy (niech się tak stanie!) Bogiem. Obok niego, ma swój aspekt aksjologiczny (powinność) i estetyczny (doskonałość). Prawda jest obecna w cierpieniu (łaskawość), w czasie (niewzruszoność, trwałość) i w wieczności (usprawiedliwienie). Prawdziwość w BH cechuje zgodność z rzeczywistością (stający się rzeczywiście), efektywność (powodzenie), koherencja (poprawność) i spójność syntaktyczna (właściwość). Prawda, zgodnie z Biblią Hebrajską, może być: absolutna (bezstronność), pewna (niewątpliwość, pewność), weryfikowalna (sprawdzalność) i poznawalna (przeniknąć w sensie dokładnie poznać).

Jak widzimy, obecność wymienionych wyżej aspektów sprawia, że prawdziwość, obok posiadania swej nieustannej, filozoficznej doniosłości *per se*, jest jednym z najważniejszych pojęć Biblii Hebrajskiej, mającym tam złożone i głębokie znaczenie, które warto poddać dalszym badaniom.

BIBLIOGRAFIA I PRZYPISY

- Botterweck G. J. (ed.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, vol. 1. W. B. Eerdmans Pub. Company, 1979.
- Chwedeńczuk B., *Spór o naturę prawdy*, Warszawa 1984.
- Flis J., *Konkordancja biblijna do Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu Biblii Tysiąclecia*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1996.
- Gesenius W., *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch Über Das Alte Testament*, Verlag Von F. C. W. Vogel, Leipzig 1921¹⁷.
- Konkordancja Biblijna do Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu nowego przekładu z języków hebrajskiego i greckiego*, wyd. III, „Vocatio”, Warszawa 1995.
- Köhler L., Baumgartner W., *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, wyd. 3, E. J. Brill, Leiden 1967.
- Leon-Dufour X. (red.), *Słownik Teologii Biblijnej. Tłumaczył i opracował K. Romaniuk*, wyd. III, Poznań-Warszawa, 1985.
- Wójcik A., *O naturze i poznawalności prawdy*, [w:] *Rozważania o filozofii a recentiori. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Józefowi Bańce*, red. A. E. Szoltysek, „Prace Naukowe UŚI” nr 1440, Katowice 1994, s. 131-145.

Indeks analizowanych terminów hebrajskich (pisownia i kolejność za GK):

אוֹלָם	(35) 'ulam 1 (19, GK 219, SEC 199 'uwlam)
אֵךְ	(22) 'ak (161, GK 421, SEC 389)
אֵכֶךְ	(21) 'aken 1 (18, GK 434, SEC 403)
אִם	(36) 'im (1070, GK 561, SEC 518)
אִם לֹא	'im lo' (GK 561+4202)
אִמּוֹן	(16) 'amon 1 (2, GK 570, SEC 525 'amown)
אִמוֹן	(5) 'emun 1 (2, GK 573, SEC 529 'emuwn)
אִמוֹן	(6) 'emun 2 (6, GK 574, SEC 529 'emuwn)
אִמוּנָה	(7) 'emunah (49, GK 575, SEC 530)
אִמֵּן	(1) 'mn 1 (97, GK 586, SEC 539)
אִמֵּן	(2) 'mn 2 (9, GK 587, SEC 539)
אִמָּן	(17) 'amman (1, GK 588, SEC 542 'aman)
אִמֵּן	(8) 'amen (30, GK 589, SEC 543)
אִמֵּן	(10) 'omen (1, GK 590, SEC 544)
אִמָּנָה	(9) 'amanah 1 (2, GK 591, SEC 548)
אִמָּנָה	(12) 'omnah 1 (2, GK 593, SEC 546)

אֲמָנָה	(11) <i>'omnah</i> 2 (1, GK 594, SEC 545)
אֲמָנָה	(15) <i>'omnah</i> (1, GK 595, SEC 547 <i>'omenah</i>)
אֲמָנָם	(13) <i>'omnam</i> (9, GK 597, SEC 551)
אֲמָנָם	(14) <i>'umnam</i> (5, GK 598, SEC 552)
אֱמֶת	(4) <i>'emet</i> (127, GK 622, SEC 571)
יָשָׁר	(24) <i>yasar</i> 1 (117, GK 3838, SEC 3477 <i>yashar</i>)
יָשָׁר	(23) <i>yoser</i> (14, GK 3841, SEC 3476 <i>yosher</i>)
כּוֹן	(18) <i>kun</i> 1 (219, GK 3922, SEC 3559)
כִּי	(37) <i>kiy</i> 2 (4486, GK 3954, SEC 3588)
כֵּן	(19) <i>ken</i> 1 (20, GK 4026, SEC 3651)
כֵּן	(20) <i>ken</i> 2 (752, GK 4027, SEC 3651)
נִכְחַ	(25) <i>nakoach</i> (4, GK 5791, SEC 5228)
נִכְחָה	(26) <i>nekochah</i> (4, GK 5791, SEC 5229)
צֶדֶק	(27) <i>sedeq</i> (118, GK 7406, SEC 6664 <i>tsedeq</i>)
צֶדָקָה	(28) <i>sedaqah</i> (159, GK 7407, SEC 6666 <i>tsedaqah</i>)
קִשְׁט	(31) <i>qost</i> (1, GK 7999, SEC 7189 <i>gosht</i>)
רַק	(38) <i>raq</i> 2 (109, GK 8370, SEC 7535)
תַּמִּיּם	(29) <i>tamiym</i> (91, GK 9459, SEC 8549)

słowa aramejskie

אֲמָן	(3) <i>'mn</i> (3, GK 10041, SEC 540)
יִצֵּב	(33) <i>ysh</i> (1, GK 10326, SEC 3321 <i>yetseb</i>)
יִצִּיב	(34) <i>yassiyb</i> (5, GK 10327, SEC 3330 <i>yatstsiyb</i>)
צֶדָא	(30) <i>seda'</i> (1, GK 10609, SEC 6656 <i>tseda'</i>)
קִשְׁט	(32) <i>qesot</i> (2, GK 10643, SEC 7187 <i>qeshowt</i>)

Napisy typu

„(35) *'ulam* 1 (19, GK 219, SEC 199, *'uwlam*)” oznaczają:

- (35) - liczba porządkowa w niniejszej pracy;
'ulam 1 - transliteracja terminu hebrajskiego za GK;
19 - ilość wystąpień terminu w Biblii Hebrajskiej;
[GK] - patrz przypis 5);

219	- kod terminu hebrajskiego w GK;
[SEC]	- patrz przypis 7);
199	- kod terminu hebrajskiego w SEC;
' <i>uwlam</i>	- transliteracja terminu hebr. za SEC, jeśli inna niż w GK

**Attempt at Defining Notions:
Truth - True - Truly on the Basis of the Hebrew Bible
Summary**

The main aim of the paper is to explain and define how notions *truth*, *true*, *truly* are understood in the Hebrew Bible (HB). The paper presents:

1. an original and creative comparative analysis of the meaning of 38 Hebrew and Aramaean terms carrying the notion of *truth*;
2. main categories which characterise truth such as: *morality*, *law*, *certainty*, *stability (constancy)*, *trust*, *reality*, *duty*, *completeness* are distinguished, and proportions of their occurrence are established;
3. by distinguishing three most important groups of synonyms it is demonstrated that *truthfulness* in the Hebrew Bible is defined by aspects of *certainty - constancy*, *morality*, *honesty* in the ratio of about 2:1.5:1;
4. a logical, ontological, epistemological, moral, aesthetic and syntactic profile of *truth* is given;
5. a relation with classical, pragmatic and coherent definition of *truth* is searched for;
6. it is indicated that the concept of *truth* in the HB is absolute and that it questions agnosticism, scepticism, fideism, and intuitionism; moreover, there exists a present notion of verification of truth;
7. the paper, due to space limits, includes but short comparison between the achieved results and other scientists' discoveries.

The paper is concluded by an index of all Hebrew terms under analysis, with their original spelling, vocalisation, frequency of occurrence and codes in leading concordances.